نەوبەهاری خانی
و
ئەحمەدی شێخ مارفی نۆدی

لێکۆڵینەوە و بەراوردکردنی

عەلی فەتاح دزەیی

بەشی یەکەم
نەوبـــەهارا بچووکان
ی
ئەحمەدی خانـــی
١٦٥٠ _ ١٧٠٦

« کۆنترین فەرهەنگ و هـەم کۆنترین
سەرچاوەی زانیاری عەرووزە لە زمانی کـوردیدا »

تێبینی یەکی پێویست

لە ساڵانی ١٩٧١ ـ ١٩٧٢دا ئەم نامیلکـەو باسێکـی درێژتـری دیکەم لە بارەی مەم‌و زینی (خانی)وە نووسیوە • ئەمەیانم لە ساڵی ١٩٧٣دا بۆ چـاپکردن ئامـادە کردبوو بەڵام هەنـدێ ڕووداوی تایبەت بـوون بەهۆی ئەوەی کـە سپێنووسەکـەی ئامادە کـراو لە ناو بچێت‌و ڕەشنووسەکەی بمێنێتەوە • جگە لەمەش ، لە ساڵانی ١٩٧٥ ـ ١٩٨٣دا ، بەوەزیفە لە خوارووی وولات بووم‌و بـۆم نەلوابوو کەڕۆژ بەڕۆژ سۆراخی چاپەمەنی‌یە تازەکانـی کـوردی بکەم • ئەوە بوو تاسەر لەنـوێ لـە سپێنووس کـردنەوەی ئـەم نامیلکەیـە نەبوومـەوە (کانوونی دووەمـی ئیمسال ـ ١٩٨٤) ئەم بیستبوو کە خوالێخۆشبـوو مامۆستا (سـادق بەهانـوددیـن) بەیاریدەی کۆڕی زانیاری کورد لە ساڵی ١٩٧٩ دا ، (نەوبەهار) ی‌چاپ کردۆتەوەو ، چاپەکەی دیمەشـق ـ کەلێـرەدا باسـم لێوەکردووە ، لەگەڵ چەند تێکستی دیکەی دەسـتخەتی بەراوورد کـردووە •

بەهۆی ئەوەی کە ئەم باسە ، لێکۆڵینەوەیەکە لـە (نەوبەهـار) و تەنانەت لەو پێشەکی یەی کە مامۆستای خوالێخۆشبوو بۆچاپەکەی نووسیوە جیاوازە ،بەپێویستم نەزانی چاو بەم نامیلکەدا بگێڕمەوە یاخۆ هیـچ دەسکاری‌یەکـی تیادا بکـەم • ئەمجا بۆ خـوێنـەری ڕەخنەگر ئەم ڕوونکردنەوەیەم بەپێویـسـت زانی‌و، مەبـەستـی سەرەکیش خزمەت ـ کردنی زمانە شیرینەکەمانە •

دانەر

هەولێر ـ ٢٥ ـ ١ ـ ٩٨٤

پێشەکی

جگە لە داستانی (مەم و زین)، شاعیری گەورەمان (ئەحمەدی خانی) دوو نامیلکەشی داناوە، یەکێك بەناوی (عقیدا ئیمانێ)[1] ئەویتریان بەناوی (نەوبەهارا بچووکان)[2]. نامیلکەی یەکەمیان وەکو لە ناوەکەیەوە دیارە لەبارەی باوەڕی و ئایینی ئیسلامەو دوور نیە بەتایبەت بۆ شاگردانی دانابێ. لەبەر ئەوەی خۆم نامیلکەکەم نەدیتووە ناتوانم هیچی دیکەلەبارەیەوە بنووسم. بەواتەی مامۆستا عەلائوددین سەجادی لە (٧١) بەیت هۆنراوە پێکهاتووە.

نامیلکەی دووەمیان لە ئەوی پێشوو گەلێك بەناوبانگترە. ئەدیبی گەورە (حەمزە) لە دیباچەی چاپی یەکەمی (مەم و زین‌دا ـ ئەستەمبۆل ـ ١٩١٩)، باسی کردووەو سالی (١٠٩٤ کۆچی = ١٦٨٢ میلاد)ی، بە مێژووی نووسینی داناوە. ئەمین زەکی بەگ ئەم مێژووەی بە سالی لەچاپدانی لەلایەن (یوسف ضیا بەگ)ەوەلەقەلەمداوە. (موحەمەدعەلی عەونی)یش، لەپەراوێزی لاپەڕە(٣٥٥)ی(خلاصة تاريخ الكرد والكردستان)دا زانیاریەکەی

---

(١) مێژووی ئەدەبی کوردی لـ٢٠١ شایانی باسە ئەم نامیلکەیە لەلایەن خوالێخۆشبوو مامۆستا (سادق بهاءالدين ئامێدی) کۆکراوەتەوەو لە پاشکۆی (مەولوودا مەلایی باتەیی)دا چاپ کراوە. ژمارەی بەیتەکانی (٧٣ + ٤ + ٦ = ٨٣) بەیتن. لاموایە لەبنەڕەتا هەر (٧٣) بەیت دەبن. بەیتە زیادەکان کێشیان جودایە ـ دانەر.

(٢) کێشەیەك لەسەر ناوی ئەم فەرهەنگۆکە هەیە. (موحەممەد ئەمین بۆز ئەرسەلان لە پێشەکۆتنی مەم و زین‌دا (چاپی ئەستەمبۆل ـ سالی ١٩٦٨). ناوەکەی بە (نووبار ـ (NUBAR)) تۆمارکردووە. دکتۆر کەمال فوئاد)یش هەمان باوەڕی هەیە بەڵام لەبەر ئەوەی لەچاپەکەی بەردەستمدا ناوی بە (نەوبەهار = نوبهار) هاتووە، نەمویست دەستکاریی ناوەکەی بکەم. (دانەر)

مێژوونووسی گەورەمانی ڕاستکردۆتەوەو، ڕوونیکردۆتەوە.
کە ئەمە مێژووی دانانیەتی نەك لە چاپدانی،
ڕاستی‌یەکەی (خانی) لە کۆتایی نامیلکەکەیدا بەشێوەیەکی زۆر سەیرو وورد، مێژووی دانانیتۆمارکردووە کەساڵی(١٠٩٤کۆچی) دەگرێتەوە ئەمەش بەرامبەر بە ساڵی (١٦٨٢)ی میلادە ٠
ئەوچاپەی کەئێستاکە لەبەردەستمدایە(٣٨)لاپەڕەی قەوارەبچووکە (١٣ سم × ١٩ سم) ٠ لاپەڕەی یەکەمی ڕووبەرگی‌یەتی‌و ئەوی دوای‌یان هیچی لەسەر نەنووسراوە ٠ تێکستەکەی (٣٦) لاپەڕەی بەتیپی درشت پڕکردۆتەوە ٠ (مەلا عەبدولسەلام جەزیری [٣] مەتنەکەی راستکردۆتەوەو سەروژێری بۆ هەموو ووشەکان داناوەو (موحەحمەد رەمەزان کوردی بۆتی) ٠ لەسەر ئەرکی خۆی لە چاپخانەی (دار الطباعه) لە شاری (دیمەشق) چاپی کردووە ٠
زۆر جێگای داخە کە ئەم جوامێرانە سەرەتایەکیان بۆ چاپەکە نەنووسیوەو باسی دەستخەتی ئەسلی‌ی نامیلکەکەیان نەکردووە ٠ تەنانەت لەسەر رووبەرگەکەیدا ساڵی لەچاپدانیشیان دیاری نەکردووە ٠ بەڵام بێگومان ئەم چاپە ئەوە نیە کە (ئەمین زەکی بەگ) باسی لێوەکردووە ٠
لەم چاپەدا، هەموو ووشەکانی کوردیشس ، بەڕێنووسی کۆن نووسراون و سەروژێریان بۆدانراوە ٠ وادیارە ئەو وەختەهێشتا بۆ دەنگی (گ)ی کوردی ئەم نیشانەیە نەبووە (یا ئەوان پێیان نەزانیوە) بۆیەکا وەکو چاپەمەنی‌یەکانی کۆنی فارسیی، بۆ ئەم

---

(٣) زانایەکی گەورەی کورد بووە ساڵی(١٨٧٨) لە شاری(جەزیری) بۆتان لە دایك بووەو ساڵی (١٩٥٢) لەشاری قامیشلی،لەسوریا کۆچی‌کردووە (نووسەری کورد ـ ژمارە ـ٧ ـ ل٠ ٥٠ـ٥٢)

مەبەستە،سێ نوختەیان لەسەر پیتی (ک) داناوەو پیتی (کاف)یان بەم شێوەیە نووسیوە(ڭ)٠ سەرەڕای ئەمەش هـەمـوو (ة)یە خڕەکانی ووشەکانی عارەبی کـراون بە (ت)ی درێژ؛ بـە وینە، ووشەی (زوجة) بە(زوجت) نووسراوە٠ هەڵبـەت ئەوەم بـۆ ساغ نەبۆتەوە ،ئایا ئەمە رێنووسی دەستخەتی چاپەکە بووە یاخۆ هـی (مەلا عەبدوسەلام) هەروەها، لە هەندێ ووشاندا پیتی (ذ) بووە بە(ز)و، (زراع) لە جیاتی (ذراع) نووسراوە ٠ ٠
بێگومان ئەم چاپە لە هەڵەو کەمو کورتی چاپکاری بێ بەش نیە ، بەڵام- جگە لە چەند ووشەیەك نەبێ- هەرخوێنەرێـك دەتوانـێ ووشە چەوتەکان راستبکاتەوە:

بابەتی وێژەیی نەوبەهارو بەشەکانی

هەتاکو ئێستاکە، ئەم نامیلکەیە بەفەرهەنگۆکەکی عارەبی- کوردی لەقەلەم دراوەو بەس ٠ تەنانەت دانەرەکەشی ئەم لایەنەی پتر مەبەستبووە بۆیەکا لەسەرەتاکەیدا گوتوویە:

ژ پـاش حـەمـدو سـەلاواتـان
ئـەڤ چەنـد کەلیمـەنە ژ لـوغـاتان
لیـك ئێخسـتن ئـەحمـەدی خـانـی
نالـی نەوبەهارا بچوو کان لێ‌دانی ٠

کەچی باوەڕیم وەهایە کە نرخی (نەوبەهار) ، لە سامانی شیعرو وێژەی کوردیدا لەمە کەلێك پتـرە ٠
ئەم فەرهەنگە، لە دیباچەیەكو لە سێـزدە پارچـە (قطعـة)و لە کۆتاییەیەك پێکهاتووە٠ لەبەرئەوەی کە لە قالـبی هۆنـراودا

(نظم) ڕێکخراوەو،بۆ ئەوەی‌واتای (شیعر)و (نظم) تێکەڵاو نەکرێن
بە پێویستی دەزانم بەکورتی ئەم لایەنە روون بکەمەوە،
لەسەردەمی یۆنانی‌یەکانەوە، (ئەریستۆ)ی دانا، لە کتێبی شیعر
(پۆیتیکا) یدا ،ستووری نێوانی شیعرو بابەتەکانی دیکەی ئەدەبی‌ی
دیاری‌کردووە • لەلای ئەم، شیعر ئەوەیە کە سەرەڕای
کێش(وەزن) ناوەروکێك‌و شێواز(اسلوب)ێکی شیعری هەبێت •
مەبەستیشی لەناوەڕۆکی شیعری ئەو جۆرە باسانە بوون کە
مەیدانێکی فراوان بوون بۆ خەیالبازی (imagery)وەکو
داستان (epic)و تراژیدی (tragedy) ــمەبەستیشی
لە شێوازی شیعری ، بەکارهێنانی ووردەکاری‌یەکانی بەلاغەت
بووە (figuers of speech)[٤] کەچی هۆنراوە(نظم)
ئەوەیە کە تەنیا کێشی هەبێت‌و بەس • چونکە لە بنەڕەتا شیعری
یۆنانی قافیە(سەروا)ی نەبووە، بابەتە شیعری‌بێ‌قافیەی ئێستاکەی
ئاوروپایی کە پی‌ی دەگوترێ (بلانك ڤێرس ــ blank verse)
پاشماوەی ئەوسەردەمە•
لە ئەدەب‌و وێژەی نەتەوەکانی ئیسلامدا، ئەوەی (شیعر) لە
(نظم)جودا دەکاتەوە ناوەڕوك وشێوازن، ئەگینا هەردووبابەتەکان
کێش‌و قافیەیان هەیە• ئەمجا ئەگەر (مەم‌و زین)ی خانی بکەین‌بە
نموونەی کردارێکی شیعری، (ئەلفیەی ابن‌مالك)یش دەکەین بە
نموونەی‌کردارێکی‌هۆنراوە، چونکە داڕشتنی ڕێزمان‌و دەستووری
زمانی‌عارەبی‌لەهەزار بەیتی کێشدارو قافیەداردا، هیچ تام‌و بۆیەکی
شیعری‌بەناوەڕۆکەکەی نابەخشن •

---

(٤) ارسطوطاليس ـ فن الشعر (ص٥٦ـ٦٤): ترجمه الدكتور عبد الرحمن بەدوی و هەروها .
An Introduction to Poetry : (P 8) : Jacob Korg .

کەواتا، هەموو شیعرێك هۆنراوە، بەڵام هەموو هۆنراوێك شیعر نیە، ئەمجابەپێی ئەم ڕوونکرنەوەیە، فەرهەنگی (نەوبەهار)یش گردارێکی هۆنراوەیە، گەرچی هەندێ بەیتی ئەوتۆی تێداهەن کە واتای شیعر بدەن •

وەکو لە پێشەوە باسمان کرد، ئەم نامیلکەیە لە دیباچەیەك و لە سێزدە (١٣) پارچەو لە کۆتاییەك پێکهاتووە • ئەمەش بە پێوانەی (ئەرستۆ)، درێژاییەکەیەتی، چونکە سەرەڕای درێژایی هەرکردارێکی وێژەیی ناوەرۆکێکی هەیەو لە قالبێکی تایبەتدا داڕێژراوە • بۆیەکە، پێش ئەوەی باس لە ناورۆك و لەقالبەکەی بکەین، بەکورتی بەشەکانی دەخەینە بەرچاو •

١- دیباچە (پێشەکی)[٥]

لە چاپەکەدا، ئەم پاچەیە لەسەر شێوەی هۆنراو (نەزم) لە چاپدراوە کەچی بەلای منەوە، بەهۆنراو ناژمێردرێت : لەبەر ئەوەی جگە لەچەند دێڕێك . ئەوانیتر لەسەر هیچ کێشێکی عەرووزی (عروض) یاخۆ بڕگەیی کوردی نین، ڕاستییەکەی (٢٨) بیست و هەشت دێڕ پەخشانی سەجعدارن •

خانی لێرەدا نیشانی داوە نامیلکەکەی بۆ منداڵە بچووکەکانی کورد داناوە نەك بۆ کەسانی پایەدار • مەبەستیشی لەم پایەدارانە ئەوانە بوون کە زمانەکانی بێگانەیان لە زمانی زکماکی خۆیانیان پەسەندتر دەکرد • هەروەها، پایەی خوێندنی نامیلکەکەی خستۆتە دووای خوێندنی (قورئانی پیرۆز)، بۆ ئەوەی شاگردە بچکۆلەکانی کورد، هەم فێری هەندێ زانیاری

---

(٥) خانی ناوی دیباچەو کۆتایی بۆ پارچەکانی مەبەست دانەناوە • (دانەر)

ئایینی و هەم فێری هەندێ ووشەو زاراوی زمانی عارەبی بکرێن پێش ئەوەی دەست بە خوێندنی رێك وپیك بکەن لە حوجرە و قوتابخانەکاندا ٠ ئەمەش تەواوی پێشەکیەکەیە بەرێنوسی تازە:

بسم الله الرحمن الرحیم

مەبدەئی هەر عیلمەکی نالی عەلیم
حەمدو ثەناوو شوکرانی
ژ بۆ وی خالیقی رەحمانی
کو فەصاحەت و بەیان دایە لیسانی
لیسان دایە ئینسانی
هەندی صەلاواتن هەمی
ل رەسوولی مە ئی ئوممی
کو بوونە پێرەوێدوی
عەرەب و عەجەم و کرمانج و رۆمی
ژ پاش حەمدو صەلاواتان
ئەڤ چەند کە لیمەنە ژ لوغاتان
لێك ئێخستن ئەحمەدی خانی
نالی ئەوبەهارا بچووکان لێدانی
نە ژبۆ صاحیبی رەواجان
بەلکە ژ بۆ بچووکێت کرمانجان
وەکی ژ قورئانی خلاص بن
لازمە ل سەوادێ چاڤ ناس بن
دا بلسان رەشبەلەکان
ل وان تەبیعەت مەلەکان
دەری زیهنێ ڤەبیکن

هەرچی بخوونت‌زەحمەتی نەبیتن
کــرو مــــە عــەمەل بـــطـــالان
ئــومێدامە ژ توفالان
دوەڵەتـــی دەورو دەرســـــان
بکــەن ئـیـنـعـسـامو ئـیحـسـان
ب دووعـــان مـــە بـیــری بـیـنـن
ڤـاتـیـحـان ژمــەرا بـخـوونـن

۲ ـ پارچەکـان ۰

جگە لە پێشــەکی‌یەکــە ، نەوبەهــار لــە سێزدە پارچانــدا رێکخراوەو سـەرجەمی هەموو پارچەکان (۲۰۱) دووسەدو یەك بەیت هــۆنراوە ۰ هەرپارچەیەکیش لەســەر کێشێکی عەرووزی جیاوازەو بە دوو بەیتی سەرەتایی دەست پێ‌دەکــات تیادا نــاوی کێشەکەو تەفعیلەکانی دیاری دەکات ۰

بەتنی لەرەنگی هەر پارچەیەکیش ، دووای دوو بەیتەکانی ســەرەتایی‌یان لــە شێوەی هۆنراوێکی یــەك قافیەدا رێکخراوە ، مەگەر پارچەی سێزدەمەمی نەبێت کــە بابەتی قافیەی بەیتەکانی مەسنەوی‌یە۰ پارچەی یەکەم لە سێزدە بەیت پێکهاتووەو دووانیان بەیتەکانی سەرەتایین.لەم پارچەیەدا باس لەســەر گوزەشتەیەکی کورتی پێغەمبەر (ســلاوی خــودای لێ‌بێت) کراوە ۰ هەروەها ناوی هەرچــووار خەلیفەکانی و ناوی هــەرچووار پێشەواکانی ئەهلــی ســونــنەت‌و نــاوی هــەر(دە) یــارانی مزدەپێدراو (العشرة المبشرة)ی‌تیادا هاتووە ۰ سێ(۳) بەیتەکــانــی کۆتایــی پارچەی سێزدەهەمیش نزاو پاڕانەوەیە ۰

ئەمجا گەر(۱۳)سێزدە بەیتەکانی‌پارچەی یەکەم‌و(۲٤) بیست‌و

چووار بەیتەکانی سەرەتایی هەر دوانزدە پارچەکانیکەو (٣) سێ بەیتەکانی کۆتایی پارچەی سێزدەهەم، لەسەر جەمی بەیتەکانی نامیلکەکە دەر بهێندرێن ، ئەوا (١٦١) سەدوشەستو یەك بەیت هۆنراو دەمێننەوە کە تێکستی فەرهەنگی (نەوبەهار) پێکدەهێنن ئەمانەش نزیکەی (ن٩٠٠) ووشەی عارەبی بەرامبەر بەنزیکەی (٧٠٠) حەوت سەد ووشەی کوردییان تێدا هەیە ٠

٣ـ کۆتایی ٠

خانی بەم چەند دێرانەی خوارەوە کۆتایی بە نەوبەهار هێناوە:
«ئەڤ رەنگە(دبێژت)خانی ٠ ئەگەر توو ب ئیدعانی ٠ بفکرە ل کتیبا ثانی ٠ دجلدێ ئەوەلدا٠ ژ جوزئی عاشرو دوەرەقاچارێدا ژ سەحیفا دەستی راستی د سەتری ثالثدە ٠ ژ کەلیما ثانی ٠ بگرتوو حەرفا چارێ ٠ ئەوە تاریخ ژبۆ نەوبەهارێ٠» واتای ئەم نوسینەش، لە چاپەکەدا بە چەند قەیدو پەراوێزی عارەبی لێکدراوەتەوە، بێ ئەوەی قەیدو پەراوێزەکان بدرێنە پاڵ(خانی) یاخۆ کەسێکیتر٠ باوەڕیم ئەوەیەکەخانی بەخۆی و لەدەستنوسەکەی خۆیدا، ئەم پەراوێزانەی تۆمار کردووەو، واتای دێرەکانی سەرەوەی روون کردۆتەوە ، ئەمەش بەم جۆرەی خوارەوەیە :

١ ـل کتیبا ثانی = لە هەزار ساڵی دووەمی کۆچیدا
٢ ـد جلدێ ئەوەلدا = لەسەد ساڵی یێکەمی ئەو هەزار ساڵی دووەم
٣ ـژ جوزئی عاشر =لە (دە) ساڵی دەیەمینی ئەو سەد ساڵی یەکەم
٤ ـد ومرەقا چارێدە= لە ساڵی چووارەمی ئەو دە ساڵی دەهەمیندا
٥ ـژسەحیفا دەستی راستێ=لەشەش مانگی پێشەوەی ئەوساڵی چوارەم
٦ ـد سطری ثالثدە = لە مانگی سێیەمینی ئەو شەش مانگەدا
٧ ـژ کەلیما ثانی = لە (دە) رۆژەی دووەمینی ئەو مانگی سێیەم

٨ ـبگـر توو حەرفا چارێ ٌ ڕۆژی چووارەم لـەو دە ڕۆژەی دوومەی مانگی سێیەم بگرەو :

٩ ـئەوە تاریخ ژ بۆ نەوبەهارێ =ئەمە مێژووی دانانی نەوبەهـارە :

ئەم لێکدانەوەیە ، ڕۆژی چواردەی مانگی سێیەم (ربیع الأوّل) سالی (١٠٩٤) کـۆچی دەگرێتەوە ، کـە بەرامبەر بـە سـالی (١٦٨٢) میلادە • شایانی باسە ئەوە بلێین کە (خانی)لە پایانی (مەم و زین) دا گـوتوویە کـە لەسـالی (١٠٦١) هـەزارو شـەست و یەکی کۆچیدا لە دایك بـووە و لە تەمەنی چل و چوار سالێـدا واتا لـە سالـی ١١٠٥ کۆچـی) لە دانانـی مەمورزیـن بـووەتـەوە :

لـەورا کـو دەما ژغـەیبێ فـەك بـوو
تاریخ هـەزارو شـەسـت و یەك بـوو
ئیسـاڵ کـەهێشتـە چـل و چـاران
وی پـێشـرەوی گـونـاهـکـاران

کەواتا دەبێ لە تەمەنی (٣٣) سیوسێ ساڵیـدا نـەو بەهـاری دانابێت •

ناوەرۆکی نـەوبەهار (٭)

نـەوبەهار ، لەلایەنی ناوەڕۆکییەوە ، فەرهـەنگێکی عارەبی ـ کـوردییە ،گەرچی لە هـەندێ شوێناندا لـەم ڕێبازە لادەدات و شێوەکەی دەبێتە کـوردی ـ عارەبـی ، ئەمەش ، وێدەچێ لەبەر پێویستی کێشەکانی عەرووزی رووی دابێت •

(٭) بێگومان مەنتقیترە باس لە قالب و فۆرمەوە بکرێت پێش لە ناوەرۆك• بەڵام لەبەر هەندێ تێبینی، تایبەتیی خۆم بەرامبەر بە قالبەکەیەوە، ئەم پاش و پێش خستنەم ڕەوا بینی ، هیوادارم کار لە زنجیرەی باسەکـە نەکات • (دانەر)

وەك لە پێشەوەدا باسمان کرد، تێکستی فەرهەنگەکە (١٦١) بەیتی پڕ کردۆتەوە، نزیکەی (٩٠٠) نۆسەد ووشەی عارەبی بەرامبەر بەنزیکەی (٧٠٠) ووشەو زاراوی کوردی تێداهەیە٠ هەڵبەت زیادی یەکەی سەرجەمی ووشەکانی عارەبی،لەووشەکانی هاو واتا (مترادفە)وە هاتووە

جگە لەمەش، کەلێك ئەمرازی کوردی بۆلکاندنی واتاکانو بۆ دەستنیشان کردنی ووشەکانی تیادا بەکار هاتووە، وەکو (ئەورەنگ=وکذلك، ومثلە) یاخۆ (وسان=هەروەها) یان (چیە=ماذا؟) ٠

گەرچی شێوەی گشتی‌ی نامیلکەکە ، دانانی ووشەی عارەبی و کوردی بەرامبەر بەیەکترن ، جاری واهەیە ، نیوە بەیتێکی عارەبی‌ی کردووە بەکوردی وەك :

فما خطبكم ایها المرسلون := کەلی قاسیدان بۆچی هاتینەهوون

یاخود رستەیەکی عارەبی‌ی وەرگێراوەتە سەرکوردی :ــ

تعالوا سریعا = وەرن هوون ب لەز

فهذه جنة = ئەڤە هایە رەز

یا،واتای ووشەیەکی عەرەبی‌ی، بە رستەیەکی کوردی لێکداوەتەوە

زحزح= ئەی دوور بووی

ازلف = زیدی‌وی‌یە ٠

واتای ئەمچوار زاراوەی (عناصر، موالید، طبائع، أخلاط)ی دیاری کردووە!

بزان چار ن عناصر: ئاخ‌و ئاڤ‌و باوو ئاگر هەم

موالیدن ئەڤە هەر سێ : نەبات‌و مەعدەن‌و حەیوان

طبائع ! گەرمی نوساری ، زوانی نوتەری هەر چار
وەرەنگ ؛ سەفراووو سەودا بەلغەمو خوون ! پێژە (أخلاط) ان
کردەوەی (فعل)ی (هات)ی کوردی تەسریف کردووە، گەرچی
هەموو سیغەکانی نەهێناوەتەوە !

هاتم: اتیت • اەتی: تێم • وی هات:اتی • ایت: وەرە •

هەندێ کردەوەی عارەبیشی کردووە بەکوردی، وەك:

آتیت:منەدا • خذ:بگر • ارجع:قەتبەر • اذهب:هەرە

اجعل:بکێر • اسحق:بهێر • اضرب: بقوت • انظر:بنێر

اقرا:بخوون • اعلم:بزان • ایمان:بمەعنا باوەرە

بەرا مبەر بەهەندێ راناو (ضمیر)و ئەمراز (اداة)ی عارەبی،
ئەوانی کوردیی داناوە:

رُبَّ، ربَّما: گەلەك • ثم: لوێ • هنا: لەبر • (لێرە)

لا:نەء • لنا:ژبۆمە • ان:ئەگەرە • لِمَ: چرا

این:لکوو • کیف:کووە • تحت: لبن • علی:ل سەر

ثم : ژ پاشیوی (بزان) • انت : تونی • لی : بۆمەرا

علیك: لسەرتە • علیّ:ل من

علیه:لسەروی • ومنی:ژمن

علینا:لسەرمە • علیهم:لوان

علیکم : ل سەروە • خسارة : زیان

گەلێك زاراوی تریشی کردووەبەکوردی:

شارق و بیضاء : چنە ئەو؟ هەردو رۆژ

مەغریبو مەشریق چنە ئەو؟ خاڤقان

شمس و قمر : رۆژو هەییڤن برا

رۆژو هەییف هەردوو چنە ؟ ازهران

لە ژمارەشدا ،سەرڕای (سەد)و (هەزار)، لە یەکەوە هەتاوەکو (دە)ی کردووە بە کوردی •

بابەتی ووشەکانی نەوبەهار

وەکو (خانی) بەخۆی لە پێشەکی‌ی فەرهەنگەکەیدا نیشانی داوە ، مەبەستی لە دانانی نەوبەهار یاریدەدانی شاگردانی کوردو ئامادەکردنیان بووە بۆ قۆناغە هەورازەکانی خوێندن‌و پایەی خوێندنی خستۆتە دووای تەواوکردنی (قورئانی پیرۆز) وەکو ئاشکراشە ، تێکەیشتنی واتای (قورئان) ئامانجی هەرەگەورەی رۆشنبیرانی موسلمان‌بووە ئەگەر تاکە ئامانجیان نەبوبێت ، بۆیێکە هەتا وەکو ئەم سالآنەی دووایی لە فێرگاکانی ئایینی لەکوردستاندا، شارەزابوونی زمانی عارەبی، بە(نەحوو)و (سەرف‌و) (بەلاغەت)ەوە، بناغەی خوێندنی (ئوسولی‌تەوحید)و (فیقە)و (شەریعەت)بوون • خوێندنی لقەکانی دیکەی زانیاری لەدووای ئەمانەوە دەستی پێدەکرد •

بێگومان ئەم راستی‌یەو ئەم مەبەستە کارێکی گرنگیان هەبووە، لە هەڵبژاردنی ووشە عارەبی یەکانی ناو فەرهەنگەکە • تەنانەت لەهەندی شوێناندا، ووشەکانی عارەبی، راستەو راست هەندێ ئایەتەکانی (قورئانی پیرۆز) دەستنیشان دەکەن :

مشكاة : کولەك • نەینك : مرآة • چرا : مصباح

وهاج ، منوّر ، هم ، دژی : ب رۆهنایی(٦)

یان :

---

(٦) کولەك = کولانکە = دەلاقە : لێرەدا مەبەستی یاریدەدانی شاگرد بوەیۆ تێکەیشتنی ئایەتی (٣٤) لە (سوورەتی نوور) (دانەر) •

موۆدە : کەچـا خـۆش دانالی دنێف فەیریّ[7]
یـا خـۆ :
نضاختان : ئەو هەردوو ئی هلدکولن ژ ئاڤێ
مدهامّتان : هەردووبین رەش بوونە ژ ئاڤدایێ[8]

رەنگە بێ هەرئەمەش هۆی ئەوە بووبێ کە زۆر ووشەی هاوواتای عارەبی بە دووای یەکتری ریز،بکات • کە بەشی زۆریان ئیستاکە لەکارکەوتوون و بەووشەی مردوو دەژمرێن ، وەکو :

ترب ، تراب ، سماد ، رمســـس ، رغام ، ثاه
عفر ، بر ، ثری :ئاخ‌و صفوان : بەرِ (ـ بەرد)

ئەوە ئاشکرایە کە لە زمانی عارەبی‌ی ئیـمڕۆکـەدا، بۆ واتـای (ئاخ ـ خاك)، جگە لەووشەکانی (تراب ثری ، رغام) ئەوانیتر بەدەگمەن بەکار دەهێندرێن • هەروەها ، ئەم بابەتە ووشـانەی عارەبی وەکو (ودق، حیا=باران)، (صفـوان=بەرد)و (حمـاء، صلصال=قوڕ) مەگەر لە فەرهەنگەکانی زمانـی عارەبـی‌و لـە کتێبەکانی هەرە کۆندا نەبێ، لەشوێنی دیکەدا بەرچاو ناکەون• سەرەڕای ئەمەش ، هەندێ ووشەی ئەوتۆی تێدا هەیە ، کـە لـە فەرهەنگی (المنجد)دا، نەمدۆزینەوە،وەك (دونض=پیواز)و (جون ، صفرا = کەڤان) و ئیتریش • بەڵام لەگەڵ ئەمەشـدا ، هێشتا بەشی زۆری ووشـە عارەبی‌یەکانـی زیندوون‌و لەکـار نەکەوتوون •

ئەو لێگرتنەی کە بەرامبەر بەووشەکانـی‌عارەبی‌یـەوە هەیـە، بەرامبەر بەووشەکانی کوردی‌ی ناو فەرهەنگەکە ، لە جێ نابێ •

---

٧ ـ سوورەتی (تکویر) ئایەتی (٧) (دانەر
٨ ـ سوورەتی (الرحمان) ئایەتی (٦٤) (دانەر

کەم وایە بەرامبەر بەووشەکانی عارەبی، لەیەك ووشەی کوردی‌ی پتر هێنابێتەوە • زۆربەی‌زۆری ووشەکانی کوردیش، هەتاکو ئێستاکە، لە هەردوو لقەکانی زاری‌کرمانجی‌دا، بەهەمان واتای ئەوساکە بەکاردەهێندرێن‌و هێشتا شێوەی درکاندن و فۆنەتیکی ئەوسایان پاراستوە •

بێگومان، درکاندنی پیتی (و) بە(ڤ): وەکو (چاو-چاڤ)، یاخۆ درکاندنی (س،ت) ی باریك، بە (ص،ط)ی، ئەستوور، وەك (تەنیشت= طەنیشت)، (سۆر=صۆر)، بەجیاوازی لقەکانی‌زاری کرمانجی ناژمرێن، ئەوەی لەم جیاوازی‌یە دەخاتەروو، چۆنیەتی‌ی نوسینیانە، کە یەکیەتی شێوەی نووسین پێکهات‌و کە ووشەی کوردی لەفەرهەنگی زمانی کوردیدا، بەپیتی راست هاتنە چەسپاندن، ئیتر چۆنیەتی درکاندنیان نابێتە هۆی جیاوازییان•

ئەوە ئاشکرایە، کە پیتی (ل) لە ووشەی (گوڵ)دا، لامێکی قەڵەوە، کەچی لەهەرێمی (دەشتی هەولێرێ)، ئەم (ڵ)ە، بە (ر)یەکی ناسکی پڕ بە دەم دەدرکێنن، دەنگەکەی لە نووشتانەوەی سەرەزمان پەیدا دەبێت • بەڵام شاعیران‌و نووسەرانی‌ئەم هەرێمە شێوەو رێنووسی ووشەی (گوڵ)یان‌نەگۆڕیوەو ناشبێ بیگۆڕن •

گوتمان زۆربەی زۆری ووشە کوردی‌یەکانی نەوبەهار، هەتاکو ئێستا لە هەردوو لقەکانی زمانی کوردیدا، بەهەمان واتای ئەوساکە بەکار دەهێندرێن‌و هێشتا شێوەی فۆنەتیکی ئەوسایان پاراستووە؛ راستی‌یەکەی هیچ کوردێکی کوردستانی باشور (جنوبی) ، لە خوێندنەوەو تێگەیشتنی ئەم فەرهەنگە دانامێنی تەنانەت گەر شارەزای شێوەی ئاخافتنی زاری کرمانجی

باکووریش نەبێ • ئەمەش دیاردی ئەوەیە، کە بەلایەنی کەمی، لە سەدا هەشتای ووشەکانی، لە هەردوو لقەکانی زمانی کـوردیدا وەکو یەکن و هەمان فۆنەتیکیان هەیە • لەسەدا دەی ووشەکانیشن جیاوازیی شێوەی درکاندنیان رووالەتی یە وەکو (چاو = چاڤ) (زراو=ظراڤ)، (ئەستۆ=ئەسطۆ)، (سۆر=صۆر)، تاو = طاڤ• یەکیەتی رێنووس و فەرهەنگ، لەئەنجامدا. ئـەم جیـاوازی یە ناهێلێ • ئەو ووشانـەی کە لەیەکتـر جیـاوازن. لـەسـەدا دەی ووشەکان پتر نابن، ئەمانەشـ، وەك لە هـەموو زمانەکـانـی زیندووی جیهـاندا هەیـە، بـە ووشـەی هاوواتـا (متـرادف) دەژمێردرێن وەکو (ئاخ=خاك) • (هوون=ئێوە)،(رمن=ردێن) (هری=خوری)، (هـەری=قـوڕ)، (سیه=سێبـەر)، (ستـران = گۆرانی)، (رەوال=بێئو)، (ئەستری=درك)، تۆی=پڕ) (لەز = پەلە) • هتد •

خانی، شارەزایەکی ئەوتۆی هەردوو زمانەکانی عارەبی و کوردی بووە، کە هەمیشە، بەرامبەر بە ووشەکـانی عارەبـی، ووشـەی کوردی پڕ بە پێستیانی داناوە • لێرەدا هەم بۆ نموونـە، هەم بۆ

چەسپاندنی یەکیەتیی لوکابولەبـەری زاری وێـژەی کـوردی (باکوورو باشوور)، ئەمکۆمەڵە ووشانـەی ناو فەرهەنـگەکـە، بەهەمان شـێوەی درکاندن ، بەلام بەر ێنووسی تازەوە دەخەینـە بـەرچـاو •

عەرەبی		کوردی
رفیق،صاحب	:	هەڤرێ
مالك	:	خودان
جاهل	:	نزان
علام،خبیر	:	زانا
مروءة	:	مێرینی
فتوة	:	لاوینی
أبوة	:	بابی
رعش	:	لەرزین
رجّ	:	هژاندن
سؤال	:	پرسین
تراخي	:	سستی
ترف	:	نەرمی
سمن	:	روون
سمین	:	قەلەو
شحم	:	بەز
عضد	:	بازك
مرفق	:	ئەنیشك
جنب	:	طەنیشت
ابط	:	بنچەنگ
حلق،حنجرة	:	گەوری
صفر	:	مەفرەق
نحاس	:	پاخر

رصاص	:	قــەلا
روضه	:	چیمەن
جنة، بستان	:	رەز
لواء	:	ئالا
علم	:	نیشان
امتلاء	:	تژی (بوون)
مشحون	:	تژی
خاوی	:	قالا
عالی،سامی	:	بلند
راکب	:	سوار
ر اجل ، ماشی	:	پەیا
موت	:	مرن
میتة	:	مراو
بصر	:	دیتن
بیع	:	فرۆتن
شراء	:	کرین
عطاء	:	دان
عرش	:	بان
أیکة	:	بیشه
ربع	:	ئێورگه
شق	:	کەلاشتن
حزمة	:	گورز
أبلد	:	کەودەن
حمیة	:	پاوان

ظرف،وعاء	:	تامان
تكية	:	پال
متكا	:	پالگه
مرفقه	:	بالگه
شكاية	:	گلی
عدالة	:	بەرابەر

لە کۆمەڵە ووشـەکـانی پێشـەوەدا، دووانیـان زۆر سـەرنـج رادەکێشن‌و پایەی بڵندی (خانی) لە زمانەوانیدا دیاری دەکـەن، ئەمیش ووشەکانی(پالگه)و(بالگه)ن، کەلەووشەی (پال)و (بال)ی داتاشیون ، سـەرەڕای ئەمانەش کۆمەڵێك ووشـەی ئەوتۆی بـۆ چەسپانـدووین ، کـە سـامانێکی گـرانبەهای فـۆکابـولەری‌ی زمانەکەمانن بڕ لە ورووژان‌و لە هەواڵی دەروونی‌ی مرۆڤ‌دەکەن:

خلة،محبة	:	ئەڤین
بغض ، عداوه	:	نەڤین
انس،الفة	:	هۆگری
انفعال	:	شەرم
ضغن	:	کین
غيظ،كرب	:	غەم
فرح	:	شامی
روح	:	هێسـانایی
امل	:	هیڤی
كلوح ، عبوس	:	رووترش
اشارة ، وحي	:	ڤی

قدرة	:	تين
زيغ	:	ميل
تلذذ	:	خوشي

بەلام هەندێ جار، خانی، بەرامبەر بە ووشەی عارەبی، ووشەیەکی ئاسانتری عارەبی هێناوەتەوە، نەك ووشەیەکی کوردی • وەك:

(سلطان = دليل)، (عقاب، نكال= عەزاب)، (بهاء=زینەت)، (سجیة - تەبیعەت) ئەمەش یالەبەر پێویستی کێشی هۆنراوەبووە یاخۆ ووشەی کوردی‌ی بەرابەریانی نەدۆزیوەتەوە •

قالبو فۆرمی نەوبەهار

وەکو بزانم ئەم لایەنەی (نەبەهار) تاوەکو ئێستا خراوەتە پشت گوێ یاخود من ئەو باسانەم نەدیوە کەلەم بارەوە نوسراون• بێگومان پێش‌لە ئیسلام بوونی نەتەوەی کورد زمانی کوردی لەبەستەو گۆرانی یان لە ئاوازەی مۆزیقایی بێ بەش نەبووە • زۆر بەدڵنیایی دەتوانین هەموو کێشە گرانەکانی (بەیت‌و لاوکو حەیران) بە پاشماوەی کێشەکانی داستانی (مەلحەمی) کۆنینە لە قەلەم بدەین‌و کێشە سووکەکانی بەستەو گۆرانیش،، کە لە سەر بنچینەی برگەی دەنگی (syllable) دامەزراون بە کێشەکانی نەتەوەیی شیعری کوردی بزانین • ئەم کێشانەش، چونکە زادەی زمانی کوردی‌و سروشتی‌مۆزیقی‌ی نەتەوەی‌کوردن، نەك هەر هەبوونی خۆیان پاراستوە ، بەلکو جێگەیان بەکێشەکانی عەرووزی (عروضی) لەق کردووەو خەریکن بۆ یەکجاری مەیدانی شیعری کوردی داگیر بکەنەوە •

دووای ئیسلام بوونی نەتەوەی کوردو بلاو بوونەوەی رۆشنبیـری ئیسلام لەکوردستاندا، نەتەوەی کوردیش ،وەك نەتەوەکانیتروازی لـە گەلێك کەلەپووری گیـانیی پێش ئیسـلامەتیی هێناوەو ، کێشەکانی نەتەوەییشی مەیدانیان بۆ کێشەکانی عەرووزیی چـول کردووەو بوونەتە کێشی فۆلکـلۆری • تەنانەت ئـەو شـاعیـرە نەخویندەوارانەی کەلەسەر ئەمکێشانە شیعریان داناوەبە(شایەر) ناو نراو ن نەك (شاعیر)• ئەوەش ئاشکرایە کە پایەی هۆنەریی (شایەر) بەپێی کێشانەو تەرازووی سەردەم، لە پایەی (شاعیـر) گەلێك نزمتر بووە •

گەرچی شاعیرە گەورەکانی پێش (خانـی)و دووای ئـەمیشـ، هەموویان شـاعیری عەرووزی بوون و هونەرێکی زۆریـان لـەم بارەوە نواندووەو ، لەگـەڵ ئەوەی کـە هەتا رۆژانی ئیمرۆمـان کێشەکانی عەرووزی لەلایەن گەلێك شاعیرانی کوردەوە پێرەوی دەکرێن ،وەکو بزانم هیچ باسێکی نەزەریی ئەوتۆلەبارەی‌زانیاری

عەرووزەوە لە زمانەکەماندا نیە • ئەمجا لێرەدا نرخی هونەریی نەوبەهارمان بۆ ئاشکرا دەبێت •

راستە نەوبەهار باسێکی نەزەری نیەو ،تەنانەت قالب‌وفۆرمەکەی زیانیان بەناوەرۆکی فەرهەنگەکە گەیاندووەو، دوورنیە گەرلە قالبی هۆنراودا نەبوایە ، هەم لەوارەکەی گەورەترو هەم چـەند

ئەوەندەی دی ووشـەی کوردی تێـدا هـەباو خزمەتێکـی پتـری زمانەکەمانی بکردایە •

بەڵام مەبەستی‌خانی پەروەردە کردنی منداڵانی کوردبووە• بەهۆی ئەوەی کە شاعیرێکی گەورەو رابەرێکی ئێجگار دووربین بووە ،

نرخی هونەری شیعری بەتەواوی زانیوەو وێستوویەتی بنچینەی ئەم هونەرە کە کێش و مۆزیقایەتی ، روون بکاتەوەو هەر لە منداڵی‌یەوە . شاگردانی کوردفێری ئەو کێشە عەرووزی یانە بکات کە بۆ دانانی شیعرو هۆنراوەی کوردی بەکار دەهاتن .

بۆیەکە ، مەتنی فەهەنگەکەی لەسەر سێزدە کێشی عەرووزی هۆناندۆتەوەو ناوی کێشەکان و تەفعیلەکانی دیاری کردووە . ئەمەش بە باوەڕی من یەکەمین هەوڵدان بووە کە لە لایەن شاعیرێکی زانای کوردەوەدراوە لەبارەی زانیاری عەرووزەوە

زانستی عەرووز (علم العروض)یش ، لە بنەڕەتا ئەو زانستەیە کە بنچینەی کێشەکانی شیعری عارەبی روون دەکاتەوە.(ئەحمەد کوڕی خەلیل فەراهیدی) لە سەدەی دووەمی کۆچیدا لە شوینێکی بە ناوی (عَروض) ، لە شاری (مەککە) ،بناغەی ئەم زانستەی دامەزراندوە بۆ یێکە ناوی زانیاری عەرووزی لێناوە . (٩)

هەرووزیش شازدە بەحری هەیەو ئەمانەن : (١ ــ الطویل .
٢ــ الکامل . ٣ــ الرجز . ٤ــ البسیط . ٥ــ الوافر .
٦ــ المتقارب . ٧ــ الخفیف . ٨ــ الرمل . ٩ــ المدید .
١٠ ــ السریع. ١١ ــ المنسرح. ١٢ ــ المجتث. ١٣ ــ الهزج.
١٤ــ المضارع . ١٥ــ المقتضب ١٦ــ المتدارك[١٠]

هەریەکێك لەم بەحرانەش، لەچەند تەفعیلەیێکی ئەم هەشت تەفعیلانەوە دروست دەبن

(فعولن ، مفاعیلن ، متفاعلن ، مستفعلن . فاعلن

---

٩ ــ توضیح العروض ص٥ . امیل جورج عبید .
١٠ ــئەم بەحرە (ئەخفەش) دۆزیوەتیەوە . (هەمان‌سەرچاوە) .
تێبینی : بۆ نووسینی ئەم باسە سوود لە کتێبی (توضیح العروض) وەرگیراوە .

مفاعلتن ، فاعلاتن ، مفعولاتُ .).

بەشی زۆری بەحرەکان . دوو بابەتیان هەیە، بابەتی تەواو (تام)و بابەتی مەجزووء . بۆ نموونە:

لەبنەڕەتا، بەحری (رەجەز) لە شەش تەفعیلەی (مستفعلن) پێکهاتووە:

مستفعلن مستفعلن مستفعلن (دووجار)[11]

کەلەم بەحری تەواوە تەفعیلەك کەم دەبێتەوە، بەحرەکە دەبێتە رەجەزی مەجزووء:

مستفعلن مستفعلن (دووجار)

هەر تەفعیلەیەکیش لەچەند سەبەب (سبب) و وەتەدو (وتد) فاسیلە (فاصلة) دروست بوون . هەریەکێلەم سێیانەش لەچەند پیتان پێکهاتوون . پیتەکانیش هەندێکیان بزیون (متحرك) و هەندێکیان نەبزێون (ساکن). تیپی بزێویش یەکێکلەم سێ نیشانانەیهەیە (سەر= فتحه) (ژێر ـ کسرة) (بەر=ضمة) تیپی نەبزێویش هەمیشە نیشانەی (زەننە = سکون) ی بەسەرەوەیە . لەبەر ئەوەی کەلە ڕێنوسی کوردیدا نیشانەکانی بزووتن بەکار نایەن و سەیارەت بەوەی کە زانستی عەرووز تایبەتی شیعری عەرەبییە بەچاکتری دەزانم کەلەزەمینەی ئەم باسەدا هەمان میسالەکانی سەرچاوەکانی عەرووزی عارەبی بکەم بەنموونە .

یەکەم : سەبەب : لە دوو پیتان دروستبووەو دو جۆری هەیە :

١ـ سەبەبی گران (السبب الثقیل): ئەوەیە هەردوو پیتەکانی بزێوبن وەك (لَهُ)

---

(١١): مەبەست لە دووجار ئەوەیە کە(بیت)ەشیعرەك دەبێتە ٦ تەفعیلە، چونکە لە دوو دێرە شیعر (مصراع) پێکهاتووە . (دانەر)

٢ ـ سەبەبی سووك (السبب الخفيف) : ئەوەیە پیتی یەکەمی بزێو بێت و ئەویتر نەبزێو ، وەك (قَبْ) ٠

دووەم: وەتەد: لەسێ پیتان پێکهاتووەودوو جۆری هەیە:

١ـ وەتەدی کۆوەکراو (الوتدالمجموع): لەدوو پیتی بزێوو یەکیکی نەبزێو دروست بووە ، وەك (نَعَمْ) ٠

٢ـ وەتەدی دابڕاو (الوتد المفروق):لە پیتێکی بزێوو پیتێکی نەبزێوودیسان پیتێکی بزێوەوە پێکهاتوەو ، وەك (قالَ) ٠

سێیەم: فاسیلە: دووجۆری هەیە

١ ـ فاسیلەی بچووك (الفاصلة الصغرى) : لە سێ پیتی بزێوو یەکیکی نەبزێو دروست دەبێ وەك : (سَكَنُوا) ٠

٢ـ فاسیلەی گەورە (الفاصلة الكبرى): لە چووار پیتی بزێوو پیتێکی نەبزێو پەیدا دەبێ وەك (قَتَلَهُمْ) ٠

ئەمەیان لە لایەك:

لەلایێکی کەوە ٠ هەر تەفعیلەیەك بۆی هەیە دوو جۆرە گۆڕانی بێتە سەر ٠ یەکەم (زحاف)و دووەم (علة) ٠

(زحاف) یش واتای کەم کردنەوەیەو تووشی سەبەبەکان دەبێت و دووبابەتی هەیە:

١ـ زحافی تاك (الزحاف المنفرد) : کە ئەمانەن (الخبن ـ الوقص ـ الاضمار ـ الطي ـ القبض ـ العقل ـ العصب ـ الكف) ٠

٢ ـ زحافی جووت (الزحاف المزدوج) ، کە ئەمانەن :
الخبل ـ الخزل ـ الشكل ـ النقص) ٠

عیللەتیش دووبابەتی هەیە :

عیللەتی بەزیادی (العلة بالزيادة) ، کە ئەمانەن (الترفيل ـ التذييل ـ التسبيغ) ٠

٢ ـ عیللەتی بەکەمی (العلة بالنقص) : کە ئەمانەن (الحذف ـ

القطف- القصر- القطع- التشعيث- الحذذ- الصلم- الكشف- الوقف - البتر) هەروەها ئەمانەش الخرم -الخزم - الثرم - الشتر الخرب - العصب - القصم - الجمم - العقص) •

لەمەدا ئەوە روون دەبێتەوەکەلە شازدە بەحرە ئەسلیەکانی عەرووزی چەند ئەوەندەیتر کێشی جەوازی پەیدادەبن •

وەك لەپێشەوەدا گوتوومانە، ناو ئاخنی (نەوبەهار)،لە سێزدە پارچەدا هۆنراوەتەوە• بەڵام وانەبێ هەر سێزدە پارچەکان لەسەر سێزدە بەحری ئەسلیی عەرووزی داندرابن ، بەلکو لەسەر حەفت بەحری ئەسلی و لەسەر شەش کێشی جەوازی رێکخراون کێشەکانی جەوازیش، لە هەندێ بەحرەکانی ئەسلییەوە داهاتوون • ئەمانەش کێشەکانی پارچەکانی نەوبەهارن:

یەکەم: لەبەحری هەزەجی تەواودا :

١- کێشیهەزەجی مەکفووفومەحزوفو موسەممەن (مثمن)١٢

٢- کێشی هەزەجی ئەخرەبو موسەممەن

٣- کێشی هەزەجی سالیمو موسەممەن •(١٣)•

دووەم: لەبەحری رەجەزدا:

١- کێشی رەجەزی سالیمو موسەممەن

---

١٢ - ئەوەیە بەحرەکەی ئەسلی لە شەش تەفعیلە پێکهاتبێ‌و دوو تەفعیلەی بۆ زیاد بکرێت دەبێتە هەشت تەفعیلە • (دانەر)

١٣ - بەیتەك شیعری عارەبی دوو کەرت (مصراع)ە•کەرتی یەکەم(صدر) ی دووەم (عجز) • دووا تەفعیلەی (صدر)یێ‌دەگوترێ(عروض) دووا تەفعیلەی (عجز)یش ، (ضرب) • لە شیعری عارەبیدا بۆی هەیە کە (عروض) و (ضرب) گۆڕانی جیاوازیان بێتە سەر • کەچی لە شیعری کوردیدا ، (عروض و ضرب) یەك جۆرە گۆڕانیان دێتە سەر • ئەمجا واتای (سالم) ئەوەیە کە تەفعیلەکانی (عروض و ضرب) تووشی هیچ گۆڕانێك نەهاتبن •

٢ـ کێشی ڕەجەزی مورەفقەل • (١٤)
٣ـ کێشی ڕەجەزی مەتویو موسەممەن
٤ ـ کێشی ڕەجەزی مەتوی و مەخبوون
سێیەم: لە بەحری ڕەمەلدا:
١ـ کێشی ڕەمەلی مەقسوورو موسەممەن
٢ـ کێشی ڕەمەلی مەحزووف •
چوارەم : لە بەحری موزاریعدا :
کێشی موزاریعی ئەخرەب
پێنجەم: لە بەحری سەریعدا:
کێشی سەریعی مەتویو (مەکشوف)• ١٥
شەشەم: لە بەحری بەسیتدا:
کێشی بەسیتی مەتوی •
حەوتەم: لە بەحری موتەقاریبدا:
کێشی موتەقاریبی مەقسوور •

لێکدانەوەی کێشـەکان

وەکو لە پێشەوەدا باسمان کردووە ، (خانی) هەر پارچەیەکی بە دوو بەیتە هۆنراوەی سەرەتایی دەست پێکردووە، تیاداکێشی پارچەکەو تەفعیلەکانی دیاردە کردوە • لە دوای ئەمەو ، لەسەر قافیە (سەروا)یەکی جیاوازدا، مەتنی فەرهەنگیی پارچەکەیهۆناندۆتەوە • لێرەدا ، ناوی پارچەکان وەك خۆی بەهارەبی دەهێلینەوە • بەڵام هەر پارچەیەك ژمارەیەکی دەخەینە پێش •

---

١٤ ـ وەك لە شوێنی خۆیدا روونی دەکەینەوە • ئەو کێشەی کە خانی ئەم ناوەی بۆ داناوە ، کێشێکی (دە) برگەیی کوردییەو کێشی هەرووزی نیە •

١٥ ـ وەك لە شوێنی خۆیدا روونی دەکەمەوە دەبێ ناوی تەواوی کێشەکە (سەریعی مەتوی و مەکشوف) بێ نەك (سەریعی مەتوی) • دانەر

١ ـ القطعة في بحر الهزج المكفوف المحذوف

حەتا تو دەورو دەرسان نەکی تکرارو مەسروف
دەدنیایی تونابی نە مەشهور نە مەعروف

مفاعیلُ فعولن مفاعیلُ فعولن

چ خۆش وەزنە بیتن هەزەج مەکفووفو مەحزووف

لە دووای ئەم سەرەتایە ، سەر گوزشتەی پێغەمبەری لە پارچەیەکی یازدە بەیتیی هاو قافیە (سەروا) داهۆناندۆتەوە:

خودی : الله • قاسید : رەسولە • ئەی خودی زان
(خەلیفە چارن) هەرچار ئیمامن ئەی موسلمان

لێکدانەوەی کێشەکە:

بەحری هەزەج لە بنەڕەتا کەرتی (مصراع) هەر بەیتێکی سێ تەفعیلەیە :

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

کەچی لێرەدا هەر کەرتێکی کراوە بە چوار تەفعیلەو کێشەکە بووەتە موسەممەن :

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
١ ٢ ٣ ٤

ئەم تەفعیلەیەش لەوەتەدێکی کۆوەکراو (قفا) ولەدووسەبەبی سووك (عیـ) و (لُـنْ) دروست بووە •

١ ـ تەفعیلەکانی یەکەمو سێیەم تووشی زیحافی (کەف) هاتوون، واتا پیتی نەبزێوی (نْ) لەسەبەبەسووکەکانی (لُنْ) دا هەلگیراونو تەفعیلەکان بوونەتە (مفاعیلُ) •

٢ ـ تەفعیلەکانی دووەمو چوارەم تووشی عیللەتی (حەزف) هاتوون: واتا : سەبەبە سووکەکانی (لن) لەهەردوو تەفعیلەکاندا بەتەواوی هەلگیراونو تەفعیلەکان بوونەتە (مفاعی)، ئەمەش بەهۆی گرانیی لەسەر زماندا ، کراوە بە (فعولن) •

مفاعیل فعولن مفاعیل فعولن
که واتاتەفعیلەکانی کێشی (هەزەجی) مەکفووف‌ومەحزووف ئەمەیە :
مفاعیلُ فعولن مفاعیلُ فعولن
نەك : ٥٥
مفاعیلن فعولن مفاعیلن فعولن
رەنگە ئەم هەڵەیە لەلایەن ئەو کەسانەوە کرابێت کە ئەوبەهاریان دەستنووس کردۆتەوە ٠
٢ ـ القطعة في بحر الراجز المطوي المخبون :
پەردەکو رابیتن ژبەر عاریزی دلستانی خۆش ١٦
دل ژ غەمان کو بێتەدەر بولبولی گولستانی خۆش
مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن
بەحرا رەجەز کو خەبن و تەی گەربیتن رەوانە خۆش
لەدووای ئەم مەتلەعە، تێکستی فەرهەنگی پارچەکە، لە سێزدە بەیتی هاوسەروادا (قافیەدا) هۆنراوەتەوە :
زوج، رجل، چ:مێر ٠ ئو ٠ ژن: مراة، زوجة،نساء
والد:بابە ٠ والدة:دایە ٠ شقیق‌واخ :برا
ابن:کوڕە ٠ بنت:کچە ٠ صهر:خەزوورە ٠ مامە:عم
عمة:مەتە ٠عمامة:شاش ٠ جدة:چیە: خۆ،پیرەدا
لێکدانەوەی کێشەکە:
بەحری هەزەجی ئەسلی هەرکەرتێکی سێ تەفعیلەیە:
مستفعلن مستفعلن مستفعلن
کەچی لێرەدا ، هەر کەرتێك تەفعیلەیەکی زیادی خراوەتەسەر و کێشەکە بووە بەموسەممەن:
مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن٠
١ ٢ ٣ ٤ ٥٥٥٥٥٥

---

١٦ ـ عاریز = (عارض) = روو ٠

هەرتەفعیلەیەکیش لەمانە ؛ لە دوو سەبەبی سووك (مُسْ)و (تَفْ) و لە وەتەدێکی کۆوەکراو (عِلُنْ) پێکهاتووە ٠

١ ـ تەفعیلەکانی یەکەم و سێیەم، تووشی زحافی(تەی) هاتوون و واتا : لەسەبەبە سووکەکانی (تَفْ)دا، پیتی نەبزێوی رفْ) هەلگیراوەو تەفعیلەکان بوونەتە (مستعلن)ئەمەش لەبەرگرانی کراوە بە (مفتعلن)

٢ ـ تەفعیلەکانی دووەم و چووارەم تووشی زحافی (خەبن) هاتوون؛ واتالەسەبەبە سووکەکانی پێشەوەدا (مُسْ)، تیپی نەبزێوی (سْ) هەلگیراون و تەفعیلەکان بوون بە (متفعلن) ئەمەش لەبەر گرانیی دەکرێتە (مفاعلن)٠ بەم جۆرە کێشی رەجەزی مەتویو مەخبون و موسەممەن پەیدابووە ٠

٣ ـ القطعة في بحر الرمل المحذوف :

عارفێ کو ب قنجیێ مەعرووف بت
دێ حەلیم و صابرو مەوقووف بت
فاعلاتن فاعلاتن فاعلات (١٧)
وەزن ئەڤە حینا رەمەل مەحزووف بت

دووای ئەم سەربەندە، تێکستیی فەرهەنگیی پارچەکەی لە سێزدە بەیتی هاوسەروا (قافیە)دا رێکخستووە:

ظل ، تبتع ، ڤێ : سەهن وەشەمس : تاف
دەشتە : بیداء : مشی : چوونە : خطوة : گاڤ

---

١٧ ـ دەبێ تەفعیلەی سێیەم (فاعلن)بێت یا (فاعلان) ، نەك (فاعلات) ، ئەگینا کێشەکە دەبێتە (رەمەلی مەقسوور) نەك (مەحزووف) ٠ شایانی باسە کە (منطق الطیر)ی فەریدوددین عەتتار) و (مەسنەوی مەعنەوی) ی (مەولانا جەلالوددین لە سەر ئەم کێشەن ٠ (دانەر) ٠

نــار : ئــاگــر : حز : گەرمــی : بــرد : صــار
ثلج : بەرفە : ماءوسلسل :هەردوو ، ئاف
تــاد ٠٠٠٠

روون کردنەوەی کێشەکە :

تەفعیلەکانــی ئەسلیی ئــەم کێشــە بــەم جــۆرەی خوارەوەن :ــ
فاعلاتــن فاعلاتــن فاعلاتــن (بۆ هەر میسراعیك)
٣ ٢ ١

ئەم تەفعیلــەیەش لەوەتەدێکــی دابــڕاو (فاع) ولەدوو سەبەبی سووك (لا)و (تن) پەیدا بووە ٠

ئەگەر تەفعیلەی سێیەم تووشی عیللەتی (حــەزف) ببێــت، سەبەبی (تن) بە تەواوی لەناو دەچێو تــەفعیلەکە دەبــێتە (فاعــلا) ئەمەش لەبەرگرانــیی لەدرکاندنــدا دەکرێتــە (فاعلن) ، کێشەکەش دەبێتە رەمەلی مەحزوف ٠

خۆ ئەگەر تەفعیلەکەی ناوبراو تووشی عیللەتی (قەسر) بێ ئەوا پیتی نەبزێوی (نْ) لەسەبەبی (تُن) دا دەفەوتێتو پیتی (ت) ی بزێوەکەشی دەکرێت بەنەبزێو (تْ) تەفعیلەکەشی دەبێتــە (فاعــلاتْ) ، یا (فاعــلانْ) ناوی کێشەکــەش دەبێ بــە (رەمەلــی مەقسور) ٠

وادیارە دیســان لە دوای (خانــی) ئەم هەلەیــە کــراوەو تەفعیلەی سێیەم لەجیاتی (فاعلن) ی مەحزوف بنوسرێتەوە (فاعلات) ی مەقسور نو سراوەتەوە ٠

٤ـ القطعة في بحر الرجز السالم المثمن ٠

کــەردێ تــە مــەقســودەك هەبــێ لازم دقــێ لێ بــی ب لــەز
خەسماتە مەعبودەك هەبــی دائم د ئەمــری وی بــەز

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن
سالم موسەممەن هەرئەڤە ئەی تالبی بەحرا رەجەز

دووای ئەم سەرەتایە تێکستی فەرهەنگـی‌ی پارچەکە لەنـۆ بەیتی هاوسەروادا هۆنراوەتەوە :

هاتم : آتیـت : اءتی : تێم : وی‌هـات : آتی : ایسـت : ومرە
آتیت : منڈا • خـذ بگر • ارجـع : فەگـەڕ • اذهـب : هەڕە
اجعـل : بگێڕ • إسحـق : بهێڕ : أضـرب بقوت • انظر : بنێـڕ
إقـرا : بخـوون • إعلـم : بزان • إیمـان : بمەعنـا : بـاوەڕە

لێکـدانـەوەی کێشەکـە :

بەحـری رەجەزی تـەواو لە بنەڕەتـا لـە شەش تەفعیلـەی (مستفعلن) داهاتووە واتا میسراعی هەر بەیتێکی سێ تەفعیلەیە کەچی لێـرەدا هەر میسراعێـك تەفعیلەیەکـی زیادی خراوەتـە سەروکێشەکە بووە بە هەشـت تەفعیلەیـی • ئاشکراشە کـە تەفعیلەکان هیچ گۆڕانێکیان بەسەردا نەهاتووە •

٥ ـ القطعة في بحر الرجز المرفل •

هەرچی ب علمێ جەهل‌کر موبەددەل
سفرێ خۆوی کر ب زێڕ موکەللەل
مستفعـلاتـن مستفعـلاتـن
بەحرا رەجەزبوو چ خۆش مورەففەل

لـە دووای ئەم سەربەندە مەتنـی فەرهەنگـی‌ی پارچەکـە لە پێنج بەیتی هاو سەروادا رێکخراوە :

اخضر چە : کەسکە • احمر ، خۆ : سوورە
ازرق : هشینە • جورب ، چە:گۆرە
طود ، جبـل ، طور : هەرسـێ : چیانـــە
وادی : نەوالە • حفرة ، چە کۆرە = (قوورت) •
مرسول : هناری • ملفون : فەشاری
مجبور بێگاف • مجبر : بزۆرە
ابکم : چەلالە • اعرج : چە : لەنگە

یەك چاڤە : اعور ٠ اکمه : خۆ کۆرە (= کوێر) ٠
مقتول: کوشتی ٠ مغسول:شەووشتی
میتة : مرارە ٠ مرقد ، حو :کۆرە
راستی یەکەی،چۆنیەتیی داهاتنی ئەم کێشەلەبەحری رەجەزدا بۆم ساغ نەکرایەوە ٠ چونکە تەفعیلەکانی بەحری رەجەز تووشی عیللەتی (تەرفیل) نابن ٠
بەلام ئەوە ئاشکرایەکە ئەم کێشە ، کێشەکی دەبڕگەیی نەتەوەییمانەو زۆر لە گۆرانییەکانی فۆلکلۆری کوردیلە سەرئەم کێشەن ٠ لاموایە (خانی) بۆ ئەوەی پایەی کێشەکە لەلای شاعیرەکانی کورد بەرز بکاتەوە ئەم (تەخریج)ەی بۆ کردووە، یاخۆ باوەڕی وەهابووە کە دەبێ هەموو کێشێکی شیعری لە بەحرەکانی عەرووزییەوە داهاتووبن ٠ (١٨)

٦ ـ القطعة في بحر المضارع الاخرب (١٩)

تەی کوتە کیبر دائیم کرییە ژ بۆ خۆ مەرکەب
ئەووەل توپی بکەیی پاشی بگیرە مەرکەب (٢٠)
مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

خۆش وەزنەبێ مەلالە گەر بت موزاریع ئەخرەب
دووای ئەم مەتلەعە مەتنی فەرهەنگیی پارچەکە نۆ بەیتی

---

١٨ ـ بناغەی مۆزیقایی کێشەکانی نەتەوەیی کوردی ٠ لەسەر بڕگەی دەنگەوە دامەزراوە نەك پیتی بزێو و نەبزێو (المتحرك والساكن) ٠ ئەمەش جیاوازییەکی زۆرکرنگە ٠ چونکە هەر بڕگەیەکی دەنگیی کوردی، ج سوك بێت وەك (دوو ـ دزەدێ ٠٠ تاد ٠)و ج ناوەنجی بێ وەك (دار، دەر ، دلێر ٠ تاد ٠)و ج گران بێ وەك دەنگ،خوێن، بەرگ ـ تاد ٠) نرخەکەی مۆزیقیی لەهەموو بڕگەکەدایە نەك لەپیتەکاندا ٠ (دانەر)
١٩ ـ لەچاپەکەدا (الاحزب) نووسراوە، دیارە ئەمەش هەڵەیە ٠ (دانەر) ٠
٢٠ ـ لام وایە ئەم بەیتە پێویستی بە ساغکردنەوە هەیە ٠ لە فەرهەنگی (المنجد)دا ، واتای المرکب ، بەم جۆرەیە (المرکب : واحد المراکب البحرية اوالبرية)(رکب،رکوبا،ومرکبا الدابة،وعلى الدابة) ٠ دانەر

ماوسەرواى پڕ کردۆتەوە :

رمان:هناره • جلنار:گولیازو • تین:هژیره (٢١)

قثاء : خیاره • دوفض : پیفازه • ثوم : سیره

تفاح : سێڤه • سمسم : کونجی‌یه • بهە : سەفەرجەل

دباء و قرعو یقطین : کوندك • جبن : پەنیره

لێکدانەوەی کێشەکە:

تەفعیلەکانی بنچینەیی ئەم بەحرە ئەمانەن:

مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن (دوو جار)

لێرەدا هەر کەرتێك تەفعیلەیێکی (فاعلاتن) ی‌خراوەتە سەرو بووە بەچووار تەفعیلە:

مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن

هەردوو تەفعیلەکانی (مفاعیلن) لە وەتەدێکی‌کۆرتەکراو (مفا) و لە دوو سەبەبی سووکەوە (عی و لن) پێکهاتوون •

وەتەدەکان عیللەتی (خەزب) یان هاتۆتە سەر واتا ، پیتی بزێوی (م) یان فەوتاون تەفعیلەکان بوون بە (فاعیل) (٢٢) ، ئەمەش لەبەر گرانی کراوە بە (مفعول)

کەواتا ناوی تەواوی کێشەکە موزاریعی ئەخرەبی موسەممەن)ە.

٧ ـ القطعة في بحر الرمل المقصور المثمن

شێخو سۆفیتی کەرامەت خوەندنو عیلمو عەمەل

خولوەتە حوجرە تەریقاتە شەریعەت بێ مەلەل

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتْ

خوش تووقی بەحری بخوونە لەوەرە خوش چوونە رەمەل

دوای ئەمە ، ناوەڕۆکی فەرهەنگی پارچەکە لە شازدە بەیتی

٢١ـ زەنگ‌بی وشەی (گولیازو) بەمچەشنەبێ (گول‌یازی•) واتا جلنار گولی هەنارە، چونکە ئەم ووشەیە یەکسەر لە دووای ووشەی هەنار هاتووە (دانەر) •

٢ ـ بنوارە : توضیح العروض:ص١٠٣جدول بالتغیرات اللاحقة بالاجزاء

هـاو سەروادا هۆنراودتەوە :

شيخ : ريسپی • شيب : پیری •شاب جەوانـەشـان : حـال
مـروة :مێرینـی •ئـو ، لاوینـی : فتـوة •کهـل : کـال
• •   • •   • •   • •   • • •

صـرح : کۆچـك • صرخـة ، صـرة : گـازی ئو ، خلة:ئەڤیـن
خِـلّ : یـار ، ئو خلـوة : تەنهـا • حلو : شیریـن • مرّ : تـال

روونکردنەوەی کێشەکە :

ئەسلی کێشەکـە، هـەر میسراعێـکی لە سـێ تەفعیلەی (فاعلاتن)، دروست دەبێ کەچی لێـرەدا هـەر میـسـراعـێك تەفعیلەیەکـی زیادی خراوەتە سەر بووە بـە موسەممـەن

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن (دووجار)

تەفعیلەی چووارەم تووشی عیللەتی قەسر هاتـووەوبووەتـە (فاعلات) بۆ واتای قەسر کردنیشـ بنوارە پارچـەی سێیـەم

٨ ـ [redacted] فی بحر البسیط المطوی •

گەرتە دڤیتن توببی میرو سەرو موختەبەر (٢٣)
کـذب و خلافـی مـەبێـژ گـەر تەبکـەن کـەر ب کـەر(٢٤)

مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن

مەتوییە بەحرا بەسیت لێبکە جارەك نەزمو

دوای ئەمسەرەتایە ناوەڕۆکی فەرهەنگی پارچەکە،لەشازەە بەیتی هاو قافیەدا رێکخراوە : •

شمل : بلاڤبوونە هەم ڤێككەتنە • شملة : بەڕ
زُربێـی : ماڤـووره ، هـەم طنـفسـه : ئـەی باخـەبـەر
• • •   • •   • •   • •

ضرب‌وهزیمة : رەڤین • قرح‌و جراحة : برین

---

(٢٣) لێرەدا راناوی (تو)ی پێش ووشەی (ببیی) ، زیادە کێشەکـە لەنگ دەکا • (دانەر) •

(٢٤) کەر ب کەر = کەرت بە کەرت (دانەر) •

ضدو عدو : دوژمنن • حرب ووغا : هەردوو : شەڕ تاد •••••••

روون کردنەوەی کێشەکە :

بەحری بەسیتی تەواو هەشت تەفعیلەیە واتا هەرکەرتێکی لەسەر ئەم چوار تەفعیلانەیە :

مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن

بەڵام هەردوو تەفعیلەکانی (مستفعلن)زیحافی (تەی) یان هاتۆتە سەر بوونەتە (مفتعلن) • بۆ واتای تەی کردنیش بڕوانە پارچەی دووەم •

٩ ـ القطعة في بحرالهزج الاخرب المثمن (٢٥)

(٢٦) هەرچی کو ژ دونیایێ بەرداشتە دامەنبوو (٢٧)
بێ شوبهە دنێف عامی ئەفراشتە گەردەن بوو (٢٨)ـ

مفعول مفاعیلن مفعول مفاعیلن

ومزنا هەزەجا ئەخرەب ئەفرەنگەموسەممەنبوو (٢٩)

دووای ئەم سەربەندە تێکستی فەرهەنگی پارچەکە لەهەژدە بەیتی هاوسەروادا ڕێکخراوە :

مربوط ، وەکی ، معقود معقول : گرێدایی

مکتوم ، وەکی مکنون و مخبون : قەشێرایی

• •• •• •• •• •• ••

---

٢٥ ـ لە چاپەکەدا بە هەلە (الاحزب) نووسراوە • (دانەر) •

٢٦ ـ (هەرکی) راستترە چونکە (کی) بۆ کەسانو (چی) بۆ شتان بەکار دەهێنرێن • (دانەر) •

٢٧ ـ لە ووشەی فارسی (برداشتن = هەلگردن ، بلندکردن) هاتووە ، (فرهنگ عمید) (دانەر) •

٢٨ ـ لە ووشەی فارسی (افراشتن = بەرزکردن) (فرهنگ عمید) (واتا ئەو کەسەی لە جیهاندا داوێنی خۆی هەلدەکاتو خۆی لە کردەوەی ناشیرین دەپارێزێت لە نێو کۆمەلدا سەربەرز دەبێ) • (دانەر) •

٢٩ ـ ووشەی (بوو) لە چاپەکەدا پەڕیوە • (دانەر)

منثور وەکی ، مبثوث ، منشور : بلاڤ بوویی
قسطاس : تەرازوویە • موزون ، چە : کێشایی
تـــاد •••

روون کردنەوەی کێشەکە :

وەك لە پارچەی یەکەمدا باسمان کردووە ، بەحری هەزەجی تەواو شەش تەفعیلەیە واتا • کـەرتی هەربەیتێکی لەسـەر ئەم سێ تەفعیلانەیە :

مفـاعیلن مفـاعیلن مفـاعیلن

کەچی لێرەدا ،هەر کـەرتێك (میسـراعیك) تەفعیلەیەکی بۆ زیاد کراوە و بووە بە موسـەممەن •

مفـاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفـاعیلن

جگە لەمەش تەفعیلەکانـی یەکـەم‌و سێـیـەم تووشی عیللەتـی (خـەرب) هاتـوون و بوونەتە (مفعـول) • بـۆ واتای (خەرب) یش بنواڕە پارچەی شـەشـەم •

١٠ ــ القطعة في بحر الرّجز المطوی المثمـن

گەر تە دڤێتن کو بەرابەر نەبیتن کەس ب تەرا
علمـێ بخـوون هـەم عەمەلـێ توو بکـە سینمـەت ژ خـوەرا

مفتعلـن مفتعلـن مفتعلـن مفتعلـن

ئـەڤ رەجەزا مەتوییـە داڤنجـی بزانی تـوو بـرا

دووای ئەمەش ناوەرۆکی فەرهەنگیی پارچەکە حەوت بەیتی هاوسـەروای پڕکردۆتـەوە :

فلك : گەمی • سلك : لرێچوونە • ضیاء : رۆهنی :بـزان
شهـر : مەهو • لیل : شەڤ‌و • سفلـە : گەدا •ابلە :نـزان
عشـق‌و محبة : چـە • ئەڤیـن • بغض‌و عـداوة : چـە : نەڤیـن
انهزموا : جوملە رەڤین • اختلسوا : یەهنی ، رەڤـان (٣٠)

---

٣٠ ــ دەبی (رڤان) بێ = رفاندیان (دانەر) •

لێکدانەوەی کێشەکە :

یەك لە پارچەی پێش ئەمەدا دیاردەمان کرد ، بەحری رەجەزی تەواو لەسەر شەش تەفعیلانە واتا کەرتی هەربەیتێکی لەسەر ئەم تەفعیلانەیە :

مستفعلن مستفعلن مستفعلن

کەچی لێرەدا هەر کەرتێکی تەفعیلەیەکی بۆ زیاد کراوەو کێشەکە بووە بە موسەممەن . هەموو تەفعیلەکانیش تووشی زحافی (تەی) هاتوونو بوون بە (مفتعلن) . بۆ واتای تەی کردنیش بنوارە پارچەی دووەم .

١١ ـ القطعة في بحر السريع المطوي (٣١)

هەرچی کەسێ علمەکی قنج خووندییە
دەولەتەکەروی ب ئەسل زانییە
مفتعلن مفتعلن فاعلن
بەحرا سەریعە چیە خوش مەتوییە

پاشی ئەم سەربەندە فەرهەنگی پارچەکە لە چواردە بەیتی هاو سەرواوا رێکخراوە :

مەککە ، مەدینە ، چنە ئەو : قریتان
رۆژو هەیڤ هەردو چنە : زبرقان

. . . .

ایسر و یسری ، چنە ، ئەو : هەردوو چەپ
راست ، چیە : ایمنو یمنی : یەزان

روون کردنەوەی کێشەکە :

بەحری سەریع لەبنەڕەتا ، هەرکەرتێکی لەم سێ

---

٣١ ـ راستی یەکەی ناوی تەواوی ئەم کێشە (البحر السريع المطوي والمكشوف) . (دانەر) .
٣٢ ـ زبرقان : الثوب صبغ بحمرة او صفرة : (المنجد) ـ دانەر

تەفعیلانـە پێکهاتـووە :

مستفعلن مستفعلن مفعولاتُ

١ ـ هەردوو تەفعیلەکانی (مستفعلن) تووشی زحافی تـەی هاتـوون‌و بوونەتـە (مفتعلن) • وێ ئەم مەبەستەش بنـوارە پاچەی دووەم •

٢ ـ تەفعیلەی سێیـەم (مفعولاتُ) لە دوو سـەبەبـی سـووك (مفـ) و (عـو) و لـەوەتەدێکـی داپڕاو (لاتُ) پێکهاتـووە • سەبەبی دووەم (عو) تووشی زحافی تەی هاتووەو پیتـی (و) ی نەبزێوی فەوتاوەو تەفعیلەکە بووە بە (مفعلات) • ئەمجا وەتەدی (لات) تووشی عیللەتی (کەشف) هاتووە ، پیتی (تُ) بزێوەکەی کە لە دواوەیەتـی ، فەوتاوەو تەفعیلەکـە بووەتە (مفعلا) ، ئەمەش لەبەرگرانـیی لەسـەر زمانـدا کراوە بـە (فاعلـن) (٣٣) کەواتا ناوی کێشەکە دەبێتە بەحری سەریعی مەتوی‌و مەکشوف •

١٢ ـ القطعة في بحر الهزج السالم المثمن

دفەسـلا نەوبەهارێـدا دگـەل دلبەر بچیـن گەشتـێ
ژ ئـەڤ خۆشترعومر نابت لمن ئەڤ حال قەوی خۆش تێ (٣٤)

مفاعیلـن مفاعیلـن مفاعیلـن مفاعیلـن

هەزەج ،سالم،موسەممەن بت لتەبعان خۆش مونەققەش تێ(٣٥)

دوای ئەمـە ناوەرۆکـی فەرهەنگـی پارچەکـە ، دووازدە بەیتـی هاوسەروای پڕکردۆتەوە :

عضد: بازك• ئەنیشك: مرفق •ذراع : زەندە• لسان: ئەزمان
ئەنیشت : جنب • ابط : بنچەنگ • عنق : ئەستوێدی : پوستـان

•• •• •• •• ••

وصب: ئێش و • نصب : زەحمەت• خَتن: زاڤا •خِتان :سوننەت

---

٣٣ ـ توضیح العروض : ص ٨١ •
٣٤ ـ قەوی (قوی) = زۆر ٣٥٠ = منقش •

بطانة : دۆستو ،هەم، مبطون : زگ ئێشو ، دواء : دەرمان

لێکـدانەوەی کێشـەکـــە :

ئەم کێشە بەحری هەزەجی تەواوە هــەر میسراعێکــی تەفعیلەیەکی خراوەتە سەرو بووە بەمووسەممەن •

١٢ ـ القطعـة في بحر المتقارب المقصور

موعەللیم بلا دل وەکی بەر ، بتن ([illegible])

دلێتن کو شاگردی دل‌بەربتن

(٢٦)

فعولــن فعولــن فعولــن فعــول

تەقــاروب خوشــە گــەر مو قــەســـەر بتــن

دوای ئەم سەرەتایە ، مەتنی فەرهەنگــی پارچەکــە (٤٣) چـل‌و سێ بەیتی پڕ کردۆتەوە سەروا (قافیە) ی بەیتەکان مەسنەویـن واتا دوو میسراعی هەربەیتەك لەسەر یەك قافیەن‌و لەقافیەی بەیتەکەی دوایەیان‌جیاوازە :

سماء : ئاسمان • عرش : بان • خـانە بیت

تتــق : پــەردە •ارفــع : هلیــن • خـۆزی : لیــت (٣٧)

دعاء : خومستن‌و ، • دع بهێل • رح : هــەرە

مرق : شوربیە • کل : بخۆ • جیء : وەرە

له بنەرەتــا ئــەم بەحرە لەســەر هەشت تەفعیلانە ، واتا کەرتــی **(میسراعی) هەر بەیتێکی لەم‌چووار تەفعیلانەوە دروست بووە فعولــن فعولــن فعولــن فعولــن**

---

٣٦ ـ واتا : ئەگەر مامۆستا دلی وەك بەرد بێت (دلرەق بێ) ، شاگردەکەی د لی بە دەرسەکەیەوە بێ •
لەنێوانی ووشەی (بەر ، بتن) و (بەربتن) ، جیناسی لێکدراو هەیە (دانــەر) •

٣٧ـ له فەرهەنگی (المنجد)دا ، ووشەی (تتق)م بەرچاو نەکەوت کەچــی له فەرهەنگی (عمید)دا بە ووشەیەکی تورکی دانراوەو بە واتای (پەردە)و ، شێوەی نووسینی (توتوق)ە بە رێنووسی کوردی

● جیناسی لێکدراو = الجناس المرکب •

هەر یەکێك لەم تەفعیلانەشـ لەوەتەدێکـی کۆوەکراو (فعـو) و لەسەبەبێکی سووك (لُنْ) پەیدابووە· تەفعیلەی چوارەمیان سەبەبە سووکەکەی تووشی عیللەتی (قەسر) بووە · واتا پیتی نەبزێوی (ن) ی فەوتاوە ، پیتە بزێوەکەش (لُ) کراوە بەنەبزێو (لْ) و تەفعیلەکـە بووە بە (فعـولْ) بەحرەکەش بووەتە (موتەقاریبـی مەقسور) (٣٨)

---

٣٨ ـ لامەوایە لێرەدا جێی خۆیەتی کێشەکانی دوو بەرهەمەکەی تـری شاعری گەورەمان دیاری بکەین ·

● کێشی مەلیدانیمانێ:
ئەم نامیلکەیە بەم بەیتەوە دەست پێدەکات
ل ناڤە موحەققەق بتن ئەڤ جەواب
دوهی کرتە من هاتفێ بێحجاب
ئـەمەش لـەسەر بەحری موتەقاریبی مەقسوورە وەك لە پارچەی پێشـوودا باسمانکردووە · شایانی باسە کە(شانامەی فیردەوسـی)و (بۆستانـی سەعدی) لەسەر هەمانکێشن ·

● کێشی مەم‌وزین:
خانی (مەم‌و زین)ی بەم بەیتە ئەمرانەوە دەست پێ کردووە :
سەر نامەیێ نامە نامی ئەلـلاه
بێ نامی وی ناتەمامـە وەـللاه
ئەی مەتلەعێ حوسنێ عیشقبازی
مەحبووبێ حەقیقی‌یو مەجازی
نامی‌تەیە لەوحێ نامەیا عیشق
ئیسمێ تەیە نەقشی خامەیا عیشق
بێ نەقشی‌تە نەقشی خامە خامـە
بـێ نامی‌تە نامە، ناتەمامـــە
ئەمەش لەسەر هەمان کێشی (مەجنونو لەیلا)ی (نیزامی کەنجەوی) یە، کە بەم بەیتە پێهاوتاپانەوە نەخشاندوویەتی:
ای نام تو بهترین سرآغـاز
بی‌نام تو نامەکی کنم سـاز
ای،کارگشای هرچە هستنـد

نام تو کلید هرچه بستند
ای یـادتـو مؤنس روانـم
جزیاد تو نیست برزبانـم

ئەمەش وەك رۆژهەلاتناسی گـەورە (بـراون) نووسیویە لـەسـەر کێشی (بحر الهزج المسدس الاخرب المقبوض المحذوف)٠٠(تاریخ الادب في ایران ـ من الفردوسي الی السعدي ـ ص٥١٦ ـ ترجمة الدکتور ابراهیم الشواربي)٠
چۆنیەتی داهاتنی کێشەکە :
بەحری هەزەج لەبنەڕەتدا ، هەر میسراعێکی لەسەر ئەم سێ تەفعیلانەیە ٠

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
١ ٢ ٣

ئەم تەفعیلەیەش لە وەتەدێکی کۆوەکراو (مفا)و لەدوو سەبەبی سووك (عی)و (لن) پێکهاتووە ٠
١ ـ تەفعیلەی یەکەم ، وەتەدەکەی تووشی عیللەتی خرب هاتووەو حەرفی یەکەمی (م ـ)ی کەوتووەو تەفعیلەکە بووتە (فاعیل) ئەمەش لەبەر گرانیی کراوە بە (مفعول) ٠
٢ ـ تەفعیلەی دووەم تووشی زحافی قەبز هاتووەو پیتی (ی) لەیەکەمی سەبەبە سووکەکەی (عی) کەوتووەو تەفعیلەکە بووەبـە (مفاعلـن)
٣ ـ تەفعیلەی سێیەم تووشی عیللەتی حەزف بووەو، سەبەبە سووکەکەی (لن) بەتەواوی هەلگیراوەو تەفعیلەکە بووتە (مفاعی) ئەمەش لەبەر گرانیی، کراوە بە (مفعولن) ٠
کەواتا ئەمەیە تەفعیلەکانی کێشە تازەکە :
مفعول مفاعلن فعولن ٠

ڕبنواره : توضیح العروض ـ ص١٠٤) ـ جدول بالتغییرات اللاحقـة الاجـزاء ٠ (دانـەر)

بەشــی دووەم
کتێبــی ئەحمەدی
ی
شێخ مارفی نۆدێ
١٧٥٤ - ١٨٣٧

چرای رۆشنی زمانی کوردی
هەرگیز ناکوژێتەوە ٠

فەرهەنگی (نەوبەهار) لە زمانی کوردیدا بەتەنیا نەمایەوە ٠ سەد ساڵێک لە دووای هەڵکردنی چرای ئەم فەرهەنگۆکە ، زانایێکی دیکەی کورد ، لەکوردستانی باشووردا ... ایێکی کەی داگیرساندوەو فەرهەنگێکیتری (عارەبی کوردی) ی ، بەشێوەیەکی لە ئەوەوە نزیکەوە داناوە ٠

زانای گەورە (شێخ مارفی نۆدێ) لە ساڵی (١١٦٦ کۆچی ـ ١٧٥٢ ، ١٧٥٣) میلادا لەگوندی (نۆدێ) ، لە هەرێمی (شاربازێر) ی وولاتی سلێمانیدا لە دایک بووەو لەپاشان لە شاری (سلێمانی) نیشتەجێ بووە ٠ ئەم زاتە جگە لەوەی زانایەکی زۆر گەورەبووە رابەری تەریقەتی قادریش بووە (٣٩) ٠ جێگای داخە کە ناکۆکی ئەم لەگەڵ مەولانا خالیدی نەقشبەندی) بووە بەهۆی ئەوەی کە (مەولانا) دەربەدەر بیێتو لە وولاتی غەریبیدا لە شاری (دیمەشق) ٠ سەری یەکجاری بنێتەوەو زمانی کوردیش لەبەروبوومی خامەی رەنگینی بێ بەش بێ ٠ (کلۆدیۆس ریچ) کە لە هەمان کاتدا ، میوانی (مەحموود پاشای بابان) بووە لە سلێمانی ، کورتەی ئەم رووداوە ناهەموارەی تۆمار کردووە ٠(٤٠)

(شێخ مارف) لە ساڵی (١٢٥٢ کۆچی = ١٨٣٦ ـ ١٨٣٧ میلاد) دا ، ئەم جیهانەی جێ هێشتووە ، کە واتا دەبێ نزیکەی (٨٤ ـ ٨٥) ساڵ ژیابێت ٠

ئەم زانایە گەلێک کتێبو نامیلکەو هەڵبەستی بەزمانی

---

٣٩ ـ تاریخی سلیمانی و ولاتی : (ل ـ ٢٢٠ ـ ٢٢٤) ٠ ئەمین زەکی ٠
٤٠ ـ العراق عام ١٨٢٠ ٠ (ص ٢٢٧ ـ ٢٢٨) ٠ کلودیوس جیمس ریچ : ترجمة ـ بهاءالدین نوری ٠

عارەبیو فارسی داناوە ، بەڵام ئەوەی لێرەدا مەبەسمانەو تاوەکو ئێستاکەش ناوبانگی هەیە فەرهەنگۆکی (ئەحمەدی) یە بەقسەی دانەری کتێبی (رسالەی عەزیزی‌یە لە خەواریقی ئەحمەدی‌یە) ،.(شێخ مارف) و (ئایشە خانی) خێزانی منداڵی نێرینەیان نەبووەو گەیشتوونە تەمەنێکی ئەوتۆ هیوای منداڵ بوونیان نەماوە .کەچی شێخ ئەحمەدی لەحسایی موژدەی کوڕێکی پێداون.(شێخ‌مارف)یش بەم نومێدەوەمێ ساڵ‌پێش‌لەدایك بوونی (حاجی کاك ئەحمەد)نامیلکەی ئەحمەدی‌ی بۆ ئەم کوڕەی داناوە ، هەمان سەرچاوە مێژووی لە دایك بوونی (حاجی کاك ئەحمەد) بە ساڵی (١٢٠٧)ی کۆچی تۆمار کردووە کەبەرابەربەساڵی (١٧٩٨) ی میلادە[٤١]

(ئەدمۆنس) ، لە کتێبی (کوردو تورك‌و عەرەب) یدا ، بەدرێژی لە بارەی ژیانی (شێخ مارف ی نووسیوەو باسی ئە زانایی کردووەو سەرنجێکی تایبەتی‌داوەتە (کتێبی ئەحمەدی) تەنانەت باسی لەو کتێب‌و نامیلکانەش کردووە کە لەبارەی (شیخ مارف) و (کاك ئەحمەدی شێخ) ەوە نووسراون .

(ئەدمۆنس) بەرامبەر بەنووسینەکەی (رسالەی عەزیزی‌یە) دەرحەق بە ساڵی لەدایك بوونی (حاجی کاك ئەحمەد) و ، ساڵی دانانی فەرهەنگی (ئەحمەدی) لەلایەن باوکی‌یەوە ، رایەکی مەنتیقی‌ی دەربڕیوەو دەڵێ : لەبەراووردکردنی مێژووی لە دایك بوونی شێخ مارف کە لەساڵی ١١٦٦ کۆچیدا بووە لەگەڵ مێژووی لەدایك بوونی (کاك ئەحمەد) کە لە ساڵی ١٢٠٧ کۆچیدا بووە ئەوە ساغ دەبێتەوە کە تەمەنی

---

٤ ـ رسالەی عزیزیە لە خوارقی احمدیە . لـ(٤ـ٥) . ئیملاکردنی (عەزیز ئەفەندی وەسمان ئاغا) بەفارسی‌و (پیرەمێرد)کردوویە بەکوردی‌و ساڵی١٩٣٩ لەشاری سلێمانی چاپی کردووە . (دانەر)

(باوکد) کاتی لەدایك بوونی (کاك ئەحمەد) لە (٣٩ ـ ٤٠) ساڵی تێپەڕ نەکردووە ئەمەش تەمەنی نائومێدی نیە ٠
هەروەها دەڵێ کتێبی (ئەحمەدی) لەدووای لەدایك بوونی ئەم زاتە دانراوە بە دەلیلی ئەوەی کە (شێخ مارف) لە سەرەتای ئەم کتێبەیدا ئەوە نیشان دەدا کە بۆ ئەحمەدی کوڕی داناوە تاوەکو بەهۆیەوە ، بەبێ ماندوبوون فێری زمانی عارەبی ببێت (٤٢) ٠
راستی یەکەی (شێخ مارف) لە پارچە هۆنراوە فارسی یەکەی سەرەتای ئەحمەدیدا وەکو (ئەدمۆنس) باسی لێوە کردووە وەهای نووسیوە :

درایـن رسالە   بکـردی زبـان
کنم زبـانی عـربـرا بیـان
تاکـە فـرزنـدم احمـد بـی‌تعـب
شـود دانـائـی لسـانـی عـرب
لهـذا نـاوم نـا احمـدیـە
والله أرجـو اصـلاح النیـة

چاپەکانی ئەحمەدی

ئەم کتێبە نامیلکەی کوردی هەن ئەوەندەی ئەحمەدی چەند جارێك چاپ کراییتەوە ٠ بۆ یەکەم جار ، مێژوو نووسی گەورە (حوزنی موکریانی) لە ساڵی (١٩٢٦) دا لە چاپخانەی (زاری کرمانجی) لە (رواندز) چاپی کردووە ٠ دووای ئەم ، شاعیری گەورە (پیرەمێرد) لە ساڵی ١٩٣٦ دا لە سلێمانی بەچاپی گەیاندووە ٠ دووای ئەمەش جارێك لە بەغداو جارێك لە کەرکوك چاپکراوەتەوە ٠ ئەمجا مامۆستا (گیوی

KURDS TURKS AND ARABS . P72—75   C . J . EDMONDS .   —٤٢

موکریانی) ، خاوەنی (چاپخانەی کوردستان) لە هەولێر ، لە سالی ١٩٦١ دا چاپی کردۆتەوە و ژمارەی چاپی دووەمی بۆ داناوە • دیارە مەبەسی لەمەدا ، دەستنیشان کردنی چاپی یەکەم بووە کە لەلایەن کاکی‌یەوە لە رواندز کرابوو[٤٣]
ئێستا ، لەکاتی نووسینی ئەم باسەدا ، دوو چاپی (ئەحمەدی) م لەبەر دەستدایە ، یەکێکیان لەسەر ئەرکی (موحەممەد ئەمین هەسری) ، خاوەنی (کتێبخانەی تەرەققی) لە کەرکوك ، چاپ کراوە و ئەوی دیکەش بەرهەمی (چاپخانەی کوردستان) ە لە هەولێر •

١ ـ چاپەکەی کەرکوك

ئەمەیان لە (٣٢) سی‌و دوو لاپەڕەی قەوارە (٦١سم×٢٤سم) چاپکراوەو هەمان ناوی‌ئەسلی پارێزراوەکە (کتێبی‌ئەحمەدی)یە

فەرهەنگەکە بەپارچە هونراوێکی سەرەتایی‌وە دەست پێدەکات • ئەم پارچەیەش لە سێزدە بەیت پێکهاتوە ، پازدەیان بەزمانی فارسی‌و دووانیان بەزمانی عارەبین • بابەتی سەروا (قافیە) کانی مەستەوین ، دانەر ، لەم سەرەتایەیدا مەبەستی لە دانانی فەرهەنگەکەی دیاردە کردووەو ، ناوی خۆی و ناوی باوك و باپیریشی تیادا تۆمار کردووە • ئەوەشی نیشانداوە کە نامیلکەکەی کردووە بە دووبەشی ، بەشێك بۆ وەرگێرانی ناوان و ئەویتر بۆ وەرگێڕانی کردەوان :

بدوباب کتاب میشود کمال
یک باب اسماء یك باب افعال

لەبەر ئەوەی کە بۆ وشەکانی عارەبی ، هەمیشە سیغەی تاك (مفرد) ی ناوان و سیغەی رابوردوو (ماضی) ی کردەوەکانی هێناوەتەوە ، بە

---

٤٣ ـ لە کاتی نووسینی ئەم نامیلکەیەدا هێشتا بەرەحمەت نەچوو بوو (دانەر)

پێویستی زانیوە کـە لە ژێر ووشـەکانەوە و لە دەستنووسەکەی خۆیدا ، سیفەی کـۆ (جمـع) ی ناوەکانو سیفـەی داهاتوو و چاوگی کردەوەکان دیاری بکات ٠

زیر هـر اسـمی میکنم تحریـر
جمعش یك بـود یادو یاکثیـر
در بـاب افعـال میـان همـــه
فعـل مـاضی راکنـم ترجمـه
زیـرهر فعلـی میکنـم تقریـر
مضارع و مصدر کم بی یاکثیـر

راستی یەکەی ، لەداوینی لاپەڕەکانی ئەم چاپەدا ، گەلێك قەیدو پەراوێزی عارەبی چاپکراون ، بەلام بێ ئەوەی روونبکرێتەوە کە هەمان قەیدو پەراوێزەکانی دانەرن یاخـۆ کەموزۆر دەسـکاری کـــراون ٠

تێکستی فەرهەنگەکە بەشی (الباب الاول فی ترجمة الاسماء) ی لاپەرەکانی (٢ــ ٢٩) خایانـدووە ٠ بەشـی دووەمیش (الباب الثانی فی ترجمة الافعال)،لاپەڕەکانی (٢٩ــ٣١)ی پڕکردۆتەوە٠ بەشی یەکەم ،لەسەرەتاوە تاوەکو لاپەڕە (٢٥) بەبێ وەستانە٠لە ناوەڕاستی ئەم لاپەڕەیەدا ، عینوانێکی فارسی (قطعـۀ دیگر از بحر رمل) چاپکراوە ٠ هەروەها لە لاپەڕە (٢٦) دا سەرناوێکیتر (قطعۀ دیگر از بحرمنسوج) و لە لاپەڕە (٢٧) یدا ، سەرنـاوی (قطعۀ دیگر از بحر متقارب) نووسراون ٠ بۆ ئەوەی ووشەکانی عارەبیو کوردی لەیەکتر جودا بکرێنەوە ، هەمـوو ووشەکانـی عارەبی خراونەتە نێو دوو کەوانۆکەوە ٠

٢ ــ چاپەکـەی هـەولێر ٠

ئەمەیانلە (٣٤) لاپەڕاندا چاپکراوە ٠قەوارەکەی (١٤سم × ٢٠سم) ە ٠ پێشەکـیی بلاوکـەرەوەی دوو لاپەڕەی خایاندوەو

مەتنی فەرهەنگەکەش (٣١) لاپەڕە · لەم چاپەدا ، هەم پارچەکەی سەرەتایی‌و هەم پەڕاوێزەکان چاپ نەکراون · لە جیاتی ئەمـەی دووایی ، لە داوێنی لاپەڕەکاندا ، هەمـو ووشەکانی عارەبـی ، بەرێنووسـی کوردی‌چاپکراونەتەوە · بۆ تێکستی عارەبی‌ی تیپی درشت‌و بۆ تێکستی کوردی‌ی تیپی ووردبەکار هاتووە · شایانـی باسـە کەـلەم چاپەدا ، هەم سەرنـاوی پارچەکان‌و هەم ووشـەو ئەمـرازەکانـی فارسـی کـراون بەکـوردی بێگومـان ئەمەش لـە نرخی چاپەکە کەم دەکاتەوە ·

بـەوێنـــە :

لـە چاپەکـەی کەرکوکـدا :

سـمکة : ماهیست · یربوع ـ اسـت : زمرق (١)

لـەچاپەکـەی هـەولێـر :

سـمکة : ماسـی · یربـوع ـ یش : زمرقة (٢)

پـــا :

ســری : رفتـن شـب · جـلاء : روشـن‌اســت

خفی : وون · خمیس : ای‌پسر ـ قوشن است (٣)

کەچی لە چاپەکەی هەولێردا بەم جۆرەیە :

ســری : شـەو ڕۆیـي · جـلاء : ڕۆنـاکـی

خفی : وون · خمیس : ئەی کوڕم ـ قوشەنە (٤)

بەباوەڕی من تێکستی چاپەکەی کەرکوک راسترەو لـە تێکستی ئەسلی‌ی ئەحمەدی نزیکترە · ئەوە ئاشکرایە کە کێشی بەیتەکـە (موتەقاریبی مەقسـوورە) و قافیەکانیشـی رێکن کەچـی لـە چاپەکەی هەولێردا لە هەردوو لایانەوە تێکچووە ·

---

١ ـ چاپەکەی کەرکووك : ل ـ ١

٢ ـ = هەولێر : ل ـ ٢

٣ ـ = کەرکووك : ل ـ ٢٧ (خمیس = قوشـن (فارسی)=لەشکـر · (فرهنگ‌عمید)

٤ ـ = هەولێر : ل ـ ٢٩

قالب و فۆرمی ئـەحمەدی

۱ ـ سەروا (قافیە) ی بەیتەکانـی ٠

ئەم فەرهەنگەش ، وەکو (نەوبەهار) کردارێکی هۆنراوەیە ، واتای هۆنراویشمان لە پێشەوەدا روون کردۆتەوە ٠

سەرەتاپەکەی لە سێزدە بەیتدا رێکخراوەو سەرواکانیـان مەسنەوین ٠ تێکستی فەرهەنگیشی (۳٥٦) سێسەدوپەنجاو شەش بەیتی پڕ کردۆتەوە ٠ لەمانە ، (۳۱۹) بەیت بابەتی مەروایان مـەسنـــەوی‌یـــە :

رأس : سەرە ٠ عین : چاوە

بدن : قالب ٠ اسم : ناوە

انف : لووتە ٠ حاجب : برۆ

فخذ : رانە ٠ رکبة:ئەژنۆ

بیست‌و یەك بەیتیش ، کەوتوونەتە لاپەڕەکانـی (۲٥ ـ ۲٦) ی چاپەکەی کەرکوك ، لەسەر یەك قافیەی (ار) ن :

حدأة : کۆللارە ٠ اعیاء : ماندەگی

سخلة : بەرخە ٠ جل : جلە ٠ سدرة : کنار

وەختی ئێوارە : عشیة : هەم ، أصیل

فوق : ژوورو ٠ تحت : ژێرو ٠ چەپ : یسار

بەشی‌کردەوەکانیش کە (۱٦) شازدە بەیتن ، بابەتی سەرواکانیان دوو بەیتی‌یە، واتا ،هەردوو بەیت، دوو بەیت ،لەسەریەك‌قافیەن :

سبق : پێشکەوت ٠ نظر : رووانی

اخذ : گرتی ٠ أکل : خواردی

ظهرولاح‌وبدا : دەرکەوت

عرف : ناسی ٠ بعث : ناردی

مدح : وەسفی بەچاکی کرد

طعن : هاڕی ٠ عجن : شێلای

كحل : رشتي • وهب : بەخشی
فعل : كردی • حرث : كێلای

۲ ـ كێشـه كانـی :

وانەبێ (ئەحمـەدی) ، لەسەر یەك كێش رێكخرا بێت • بـەلام لە هەردوو چاپەكاندا ، سنورێكی راست لە نێوانی كێشەكانیدا دیاری نەكراوەو تەنانەت ناوی هەندێ لە كێشەكانـی تۆماریش نەكراوە • سەررای ئەوەی كە ئەوەندە هەلەو چەوتی لەچاپەكاندا هەن بەجارێك كاریان لە مۆزیقاو كێشـی بەیتەكان كـردووەو ، زیانێكی زۆریان بەم كتێبە نایابە گەیاندووە •

بەهۆی ئەوەی دەستنووسی ئەسلیی (ئەحمەد) یم نەبینیوە ئەوە نازانم ئاخۆ دانەرەكەی بەپێی كێشەكانی‌یەوە دابەشی كـردووە یاخۆ بەبێ دیاردەكردنی كێشەكان ، هەموو پارچەكانی‌ی بەشوێن یەكتریدا هۆناندووتەوە •

لە هەردوو چاپەكانی ناوبراودا ، تاوەكو لاپەرە (۲٦) ی كەركوك ولاپەرە (۲۷) ی ئەمی هەولێر ، ناوی كێشەكان دیاری نەكراون لەمە بەدوواوە لـە هەردوو ، چاپەكاندا ، پارچەیەكی (۲۱) بەیتی خـراوەتەژێر ناوی (بەحری رەمەل) • بەدووایەوەش ، پارچـە یەكی (۷) بەیتی بەناوی (بەحری مەنسوج) ەوەیـە • ئەمجـا پارچەیەكی (۱۳) بەیتی سەرناوی (بەحری موتەقاریب) ی بـۆ دانراوە • پارچەكـەی كۆتاییش كـە (باب الافعال) ە ، نـاوی كێشـە كـەی باس نـەكـراوە •

راستی‌یەكەی ، دەتوانین فەرهەنگی ئەحمەدی ،بەپێی كێشەكانی یەوە بەم جۆرە دابەش‌بكەین :

۱ ـ پارچەكەی سـەرەتای ، كە هۆنراوێكـی فارسـی‌ی تێكەلاو بە عارەبی‌یە لەسەر كێشی دەبرگەیی كوردی‌یە،هەروەها لە كێشی (بەحری موتەقاریبی تەواوو مەقبووز) ەوە نـزیكە كـە ئەمـە

تەفعیلەکانی هەرمیسراعێکیتی :

فعولن فعولْ فعولن فعولْ

١ ٢ ٣ ٤

ئەوە ئاشکرایە کە تەفعیلەکانی دووەم و چوارەم تووشی زحافی قەبز هاتوون لە(فعولن) ، بوون بە (فعولْ) ٠

٢ ـ لەیەکەم بەیتی تێکستی فەرهەنگەکەوە ٠

رأس : سەرە ٠ عین : چاوە

بدن : قالب ٠ اسم : ناوە

ناوەکو بەیتی (١٩١) :

صدغ : زولفە ٠ حفنة : مستة ٠ (٦)

لەسەرکێشی هەشت بڕگەیی کوردییە ٠ ئەم کێشەش لە کێشی هەزەجی مەجزووئی عەرووزی نزیکە کە ئەمە تەفعیلەکانیەتی :

مفاعیلن مفاعیلن

٣ ـ لێرەوە بەدوواوە(٩١) بەیت لەسەرکێشی دەبڕگەیی کوردین:

مقلة : گلێنە ٠ طرف ، بصر : چاوە

عمامة مێزەر ٠ طاقیة : کڵاوە

قباء : کەوایە ٠ قمیص : کراسە

سراویل : دەرپێ ٠ مسح : پلاسە

وەك لە شوێنی خۆیدا باسمان کردووە، (خانی) ئەم بابەتەکێشەی بە (رەجەزی مورەففەل) داناوە ٠ بەڵام ئەوەمان روون کردوتەوە کە تەفعیلەکانی بەحری رەجەز تووشی عیللەتی (تەرفیل) نابن و، ئەم کێشە دەبڕگەیی کوردییە (٧) ٠

---

٥ ـ چاپی هەولێر: لـ١٨ ٠ چاپی کەرکوك٠ل:١٦ ٠

٦ ـ لە چاپی هەولێر (مەستە) نووسراوە ٠٠ هەڵەکە دیارە ٠

٧ ـ بنوارە ـ بەشی یەکەم: (نەوبەهار): القطعه في بحر الرجز المرفل(دانەر)

٤ ـ ئەو پارچەی کە لەژێر ناوی بەحری رەمەل دایە ،راستییەکەی لەسەر کێشی بەحری رەمەلی مەحزووفە :

حدأة : کۆللارە • أعیاء : ماندەگی

سخلة : بەرخە • جل : جلە • سدرة : کنار

بەڵام بەشی زۆری بەیتەکان پێویستییان بەساغ کردنەوە هەیە •

٥ ـ لەوسەرچاوانەی کە لەبەر دەستمدابوون هێچ بەحرێکی عەرووزیم بەناوی (بەحری مەنسوج) بەرچاو نەکەوت • هەروەها هیچ جۆرە (زحاف) یاخۆ (عیللەت) ێك بەناوی (نەسج) نیە ، کە بچێتە سەر تەفعیلەکانی بەحرێکی ئەسلیو ئەم کێشەی لێوە دروست بکات • جگە لەمەش ، هەر حەوت بەیتەکانی کە لەژێر ناوی باس کراودا دانراون پێویستییان بەساغ کردنەوە هەیە ، چونکە :

یەکەم بەیت لەسەر کێشی رەمەلی مەحزووفە

أیل : بزکیوی نێر • صوت : دەنگ (٨)

توت • تووە • شیمة : خووە • لون : رەنگ

کەچی بەیتی دووەم ، هەم کێش و هەم سەروای تێکچووە :

زوج : بود شوهرو • زوجة : ژن

طلح ، قراد : است ، بەکوردی : کەنە(٩)

هەروەها پێنج بەیتەکانیتریش هەمان رەخنەیان لێوە دەگیرێت •

٦ـ ئەو (٣٠) بەیتانەی‌کەلە ژێرناوی بەحری‌موتەقاریب دانراون:

أ ـ سێ بەیتی پێشەوەیان ـ کە دەبێ ساغ بکرێنەوە ـ لە بنەڕەتا لەسەرکێشی موتەقاریبی مەقسوورن :

---

٨ ـ لێرەدا هەڵەیەکی ئاشکرا هەیە؛ کە کوترا(بزکیوی) نابێ بکوترێ(نێر) •

٩ ـ لە چاپی هەولێردا• دەسکاری بەیتەکەکراوە، کەچی میسراعی دووەم، کێشی تیکچوە •

زوج:مێردە • زوجە:ژنە

طلح، بەکوردی چی‌یە: تەنها؛ کەنە• (دانەر)

هلع : هەم شەڕە • حرص وقمل : گەنە (١٠)
جميل وبهی : خوب • ثقبه کونە
ب ـ کەچی کێشی بەیتی چوارەم ، هەشت بڕگەیی یە :
حصی : چیە ، بەردی بچووك •
أنوك : ئەحمەقە • جەمعی : نوك
ج ـ بەیتی پێنجەم دەبێتەوە موتەقاریبی مەقسوور :
سری : رفتن شب • جلاء : روشن است (١١)
خفی : وون • خميس : أی پسر قوشن است •
هـ ـ لەبەیتی شەشەمەوە تا وەکو دووایی پارچەکە کێشەکـــــە
هەشت بڕگەیی یە :
زار و زئير : دەنگی شێرە •
رێیان : چی : تێراوی نێرە
٧ ـ بەشی دووەمی نامیلکەکە (الباب الثانی فی ترجمه الافعال) ،
ناوی کێشەکەی دیاردە نەکراوە •
راستی‌یەکەی ئەم پارچەیـــە لەسەر کێشی بەحـــری (المتدارك
التام المخبون والمقطوع)ەکە ئەمە تەفعیلەکانیەتی :
فعلن فعلن فعلن فعلن (دوو جار)
سبق : پێشکەوت • نظر : روانی •
اخذ : گرتی • اکل : خواردی •
ڕوونکردنەوەی کێشەکـە :
بەحری موتەدارێکی تەواو هەر میسراعێکی لەسەر ئەم چوار
تەفعیلانەیە :

فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن
١ ٢ ٣ ٤

---

١٠ ـ دەبێ ساغ بکرێتەوە (دانەر)•
١١ ـ لەبەرواوردوشەکانی عارەبی،ئی یانیان بەفارسی مانایان دیاری کراوە•
(دانەر)

ئەم تەفعیلەیەش لە سەبەبێکی سووك (فا)و لە وەتەدێکــــی
ژوەکراو (علن) پێکهاتووە ٠
ـ هەر دوو تەفعیلەکانــی یەکەم‌و سێیەم تووشی زەحافی خەبن
اتوون : واتا ، پیتی نەبزێوی (أ) لەسەبەبـە سووکەکانیانــدا
فەوتاون‌و تەفعیلەکان بوون بە (فعلن) ٠
ـ تەفعیلەکانی دووەم‌و چوارەم،تووشی عیللەتی قەتع هاتوون،
اتا : پیتی نەبزێوی (نْ) لـە وەتەدەکۆوەکراوەکاندا بـڕاون‌و
پیتی بزێوی (لَ) یان کراون بە نەبزێو (لْ) تەفعیلەکانیش
بوونەتە (فاعل) ، ئەمەش لەبەر گرانیی کـــــــــــــراوە
بە (فِعلنْ) (١٢) ٠

ناوەرۆکی فەرهەنگیی ئەحمەدی

ناوەرۆکی فەرهەنگیی ئەم کتێبە ، (٣٦٥) بەیت هـۆراوی
ڕ کردۆتەوە نزیکەی (١٣٠٠) هەزاروسێسەد وشەی کوردیی
ەرامبەر بەنزیکەی (١٤٠٠) هەزارو چوارسەد وشەی عارەبی
یادا هەیە ٠ هــەلبەت زیادییەکەی وشــەکانــی عارەبی ، لە
وشەکانی ماو واتادا هاتووە وەك :

باع‌و ذراع‌و ید : دەستــە

بەپێچەوانەی فەرهەنگی (نەوبەهار) بەشی هەرەزۆری وشەکانی
عارەبی لە ئەحمەدیدا ، وشەی زیندوون‌و تاوەکورۆژانی ئیمڕۆ
هەمیشە بەکار دەهێنرێن٠ هەمان تێبینی،وشەکانی کوردیی نێو
فەرهەنگەکەش‌دەگرێتەوە ٠
شێخی نۆدێش وەك شێخی خانــی ، زۆر جار ، وشەی عارەبــیی
بەهەندێ وشەی ئاسانتری عارەبی لێکداوەتەوە :

حجة : بورهان ٠ سلطان : دەلیل

---

١ ـ توضیح العروض : ص ـ ٩٧ـ٩٨ (جدول بالتغییرات اللاحقــة
بالاجزاء ـ ص ـ ١٠٦) ٠

ملك : پاشا ـ صاغر : زەلیل

بەڵام هەندێ جار واتای تەواوی یەکتری نادەن :

وصیف ، وصیفة : عەبدو جارییە

لەگەڵ ئەمەشدا هێشتا فەرهەنگی ئەحمەدی بەسەدان وشەی کوردیی بۆ چەسپاندووین ـ کە وەکو دەنکی مرواری لە نێو گەنجینەی زمانەکەماندا دەدرەوشێنەوە ئەمەش هەندێ لەم بابەتە وشانەن:

عارەبی	کوردی
ظن	گومان
فکر	ئەندێشە
شحیح ، لئیم ، بخیل	رژد
غنج ، دلال	ناز
غبن	تێشکان
حطب	هێزم
ناطق	گۆیا
زهر	گوڵێك
عقیم	نەزۆك
ذبیحة	کوشتی
ولود	زایندە
قاطع	بوڕندە
صارخ	چەڕندە
ماشی	ڕۆیندە
عبد	بەندە
أمنیة	ئارەزوو

ربع ، منزل	هەوار
جاری	رەوان
نیء	کاڵ
وعظ ، نصیحة	پەند
باطن	پەنهان
ظاهر	دیار
معیار	تەرازوو
مقدار	ئەندازە
ابط	بن‌هەنگڵ
جنب	تەنیشت
منکب	شان
خاصر	کەلەکە
ضلع	پەراسوو
حنك	مەلاشوو
لثة	پووك
طحال	سپڵ
عذار	زولف
درن	چلك
صدا	ژەنگ
معدن	کان
مروة	دەستوو
سمر	ترغ
حیاء	شەرم
صعب	سەخت
سهل	ئاسان
اسطوانة	کۆڵەکە

دعامة ، سارية	ستوون
عمود	تیرەگە
مجنون ، مفتون	دێوانە
نقد	دراو
ورق	پەڕ
سطر	دێڕ
ندی	شەونم

کۆتایی ـ بەراوردکردنی هەردوو فەرهەنگۆك

لە بەراووردکردنی (نەوبەهار) و (ئەحمەدی)دا،دەبی ماوەی زەمانیی نێوانیان لەبیر نەچێت• یەکەمیان لە دەورو بەری سالی ١٦٨٢ میلادو دووەمیان لە دەورو بەری سالی ١٧٩٠ میلادا دانراوە • کەواتا نزیکەی سەد سالیان بەین بووە ، بێگومان لە ماوەی ئەم سەد سالەدا گەلێك رووداو و گۆڕانی زانیاریو کۆمەلایەتیو سیاسی لە سەرانسەری کوردستاندا روویداوەو کاریان لەبەرهەمی فیکری رۆشنبیرانی کورد کردووە هەروەها دەبێ ئەوەش رەچاو بکرێ کە هەردووانیان زانای ئایینی سەردەمی خۆیان بوونو ، کەرستەی زانستو زانیارییان لەیەك سەرچاوە هەلێنجاوە ئەمیش ئایینی ئیسلامە • هەردووانیان لە ئەدەبیاتو هونەرەکانی زمانی عارەبیو فارسیدا دەستی بالایان هەبووە • هەردووانیشیان خاوەنی سامانێکی بێوێنە بوون لە زمانو لە ئەدەبیاتی نەتەوەکەیاندابۆیە کە ئەگەر بە هەر چەشنێك (نەوبەهار) لە (ئەحمەدی)دا ، رەنگی دابێتەوە ، واتای ئەوە نادا کە نووسەری ئەمەیان لاسایی نووسەری ئەویانی کردۆتەوە • بێگومان بەهۆی ئەوەی هەردوو نامیلکە فەرهەنگی عارەبی بۆ کوردین ، وێکچوونی ناوەرۆکییان بەیەکتری ، شتێکی سەیر نیە بەلکو دەبێ لە یەکتری بکەن • بەلام ئەوەیسەرنج رادەکێشی قالبو

فۆرمەکەی ئەحمەدی‌یە کەوەك نەوبەهار هۆنراوەتەوە تەنانـەت لەلایەنی ناوەڕۆکیشەوە ، دەتوانین هەندێ وێنە بخەینە روو بـۆ چەسپاندنی ئەوەی کە دانەری ئەحمەدی ، لە پێش هۆناندنەوەی کتێبەکەیدا چاوی بە نەوبەهار کەوتووەو ، لە جارێکی پتـــــر خوێندۆتەوە • ئەمەش ، لەوەندەی یەك تاڵەموو نەلەپلەی زانایی شێخی نۆدێ کەم دەکاتەوە ، نە لەنرخی فەرهەنگەکـەی • بەڵکـو بە پێچەوانە ، ئەوە دەچەسپێنێ کە بزوتنەوەو گەشەکردنی زمان‌و وێژەی کوردی لەسەرتاسەری کوردستاندا ، بێ‌پسانەوە ، هەمیشە لەپێشکەوتندا بووە• هەر کتێبەکیش لەم دووانە نموونەیەکی نازداری ئەو بزوتنەوەو هەنگاوێکی پیرۆزی ئەو پێشکەوتنەبوون•

بۆ پشتگرتنی ئەم بۆ چوونە ، هەندێ وێنەو نموونە دەخەینـە **بەرچاو ، بۆ هی نەوبەهار پیتی (ن)و بۆ هی ئەحمەدی پیتی (ئە)** دەکەین بەنیشـــان :

ن : جوارح دەست‌وپێ• حلقوم وحلق‌و حنجـرة: گەروی (١٣)

ئە : حلق و حلقوم ، بلعوم : گەروو (١٤)

ن : تەنیشت : جنب ، ابط : بنچەنگ • عنق : ئەسـتۆ • ثدی : پوستان (١٥)

ئە : ابط : بن‌هەنگل • جنب : تەنیشتە (١٦)

ن : •••• بال و ضمیر و قلب : دڵ (١٧)

ئە : قلب و فؤاد ، ضمیر : دڵە (١٨)

---

١٣ ــ نەوبەهار ــ ل٢٤ (القطعة في بحر الهزج السام المثمن) •
١٤ ــ ئەحمەدی : چاپی هەولێر : ل ٤ •
١٥ ــ نەوبەهار : هەمان لاپەڕەو پارچەی پێشو •
١٦ ــ ئەحمەدی ــ ل٣ •
١٧ ــ ن ــ ل ٧ (القطعة في بحر الراجز المطوی) •
١٨ ــ ئەحمەدی ل٤

ن : نعاس‌و ،وسنه : پۆنژیین • هجمة : خه‌و (١٩)
ئه : هجوع ، وسن ، سهاد خه‌وه (٢٠)
ن : غمر • أبلد ، كلت : كه‌وده‌ن (٢١)
ئه : غبی و بليد : كه‌وده‌نه (٢٢)
ن : دباء ، قرع ، يقطين : كوندك • جبن : په‌نيره (٢٣)
ئه : دباء و يقطين ، همم ، قرع : كووله‌كه (٢٤)
ن : حلف و يمين وقسم ؛ ئه‌و ، جوملە : سۆند (٢٥)
ئه : يمين ، حلف وقسم : سوێنده (٢٦)
ن : خرص : ده‌ره‌و • مخيض : دۆ • بط ، چيه : قازه •
قبجه : كه‌و (٢٧)
ئه : بط ؛ چيه ؛ قازه : كركی : قولينگه (٢٨)
له‌م نموونه‌ی دووايیدا . هه‌ردوو دانه‌ر به‌رامبه‌ر به‌ووشه‌ی(بط)ی عاره‌بی ، ووشه‌ی (قاز)ی كوردی‌یان داناوه • (نه‌وبه‌هار) • ووشه‌ی (اوز) ی تيادانيه ، به‌لام (دانه‌ری ئه‌حمه‌دی) • به‌رامبه‌ر به‌م ووشه‌يه ، ووشه‌ی (مراوی) كوردی هێناوه‌ته‌وه :
اوز : مراوی • شغواء : هه‌لۆيه •
وطب : مه‌شكه‌يه • مغيض ،چی : دۆيه •
كه‌چی له لۆكابوله‌ری (موفره‌دات) ی ئێستاكه‌ی زمانی

---

١٩ ـ ن ـ ل ٣٢ (القطعة في بحر المتقارب المقصور) •
٢٠ ـ ئه‌حمه‌دی ـ ل١١ •
٢١ ـ ن : ل١٦ (القطعة في بحر الرمل المقصور) •
٢٢ ـ ئه‌حمه‌دی : ل١٧ •
٢٣ ـ ن : ل ١٤ (القطعة في بحر المنسارع الاخرب) •
٢٤ ئه‌حمه‌دی : ل ١٩ •
٢٥ ـ ن : ل ٢٧ (القطعة في بحر السريع المطوی) •
٢٦ ـ ئه‌حمه‌دی ل١٩
٢٧ ـ ن : ل٨ (القطعة في بحر الراجز المطوی)•
٢٨ ـ ئه‌حمه‌دی : ل١٩•

کـوردیدا ووشـەی (قـاز) بەرامبـەر بە ووشعـەی (اوز) ی عارەبی‌یەو ، ووشەی (مراوی) بەرامبەر بەووشـەی (بط) ی ئەم زمانەیە •(٢٩) بەڵام هەردوو دانەر • بەرامبەر بەووشەی (کرکی) ی عارەبی ووشەی (قولینگ) یان داناوە :

قولنگ : کرکی • هەم ، حبارایە ، چرگ (٣٠)

راستی‌یەکەی دەتوانین ، کەلێك وێنەی دیکە لەم بابەتانەی گـە باسمان کردن ، لە هەردوو فەرهەنگۆکەکاندا بدۆزینەوە سەرڕای ئەمەش ئەحمەدی ، کتومت وەك نەوبەهـار بەرامبــــــــەر بە هەندێ ووشەی عارەبی ووشەی ئاسانتری عارەبی هێناوەتەوە ووشە ئاسانەکانیش هەمان‌ووشەکانن کە نەوبەهار بۆ ئەم‌مەبەستەی دیاردەکردوون • بۆ وێنە ،لە هەردووانیاندا ،بەرامبەر بە ووشەی (سـلطان) و (صاغـر) ، ووشـەی (دەلیل) و (زەلیل) •• دانـراون •

ن : شعیح و هلـوع و ضنین و بخیـل
ب مەعنایەکن جوملە • صاغر : ذەلیل (٣١)
ابو اللهو : تەنبوور •ابو الفضل : فیل (٣٢)
ابوالمرة : شەیتان • سلطان : دەلیل
ئە : حجة : بورهان • سلطان : دەلیل (٣٣)
ملك : پاشا • صاغر : زەلیل

بەباوەڕی من : ئەم وێنانە بەسن بۆ پشـت گرتنی بـۆ چوونەکەم

---

٢٩ بنوارە ووشەی (قاز) و (مراوی) : فەرهەنگی : کـوردی ــ ئینگلیزی (توفیق وەهبی‌و ئەدمۆنس) • هەروەها ووشەی (goose) و (duck) لە (القاموس العصری) انگلیزی‌ـعربی : الیـاس انطون الیـاس • (دانەر) •
٣٠ ــ نەوبەهار : ل ٣٥ (القطعة في بحر المتقارب المقصور) •
٣١ ــ ٣٢ ن ل ٣١ ــ ٣٥ : (القطعة في بحر المتقارب المقصور) •
٣٣ ــ ئەحمـەدی : ل ــ ١١ •

گەر وەك راستی‌یەکیش نەسەلمێندرێ،مەزەندەیەکی بەهێزو پشت ئەستوور دەبێ •
پێش ئەوەی کۆتایی بەم باسە بهێنم . دەمەوی ئەمچەند تێبینی‌یانە لە بارەی هەردوو فەرهەنگانەوە دەستنیشان بکەم •

١ ـ خاوەنی نەوبەهار، بەهۆی ئەوەی کە رابەری بیری کوردایەتی بووە ، کتێبەکەی ، بەم مەبەستەوە بۆمنداڵانی کورد (بچووکێت کرمانج) انی داناوە و پێشکەش بەئەوانی کردووە •
٢ ـ نەوبەهار ، کۆنترین سەرچاوەی عەرووزە بۆ شیعری کوردی• تەنانەت ، شاعیرەکانی عەرووزی‌ی ئیمڕۆکەشمان پێویستیان بە خوێندنەوەو فێربوونی بەحرەکان‌و کێشەکانی هەیە •
٣ ـ نەوبەهار، هەرچەندە لەبارەی‌سەرجەمی‌ووشەکانی‌دەوڵەمەند نیە بەڵام گەلێك ووشەی ئەوتۆی بۆتۆمارکردووین کە بێ لە هەوالی دەرونی‌و لە وروژانی‌هەستی ئادەمیزاد دەکەن •
٤ ـ بەشی هەرە زۆری ووشەکانی کوردی هەتاکو ئێستا کە لەهەر دوو لقی زاری‌کرمانجیدا . بەهەمان ماناو شێوەی درکاندنی ئەو سایان ماونەتەوە ،کەچی بەشی زۆری ووشە عارەبی‌یەکانی‌هاووا تا لەئەدەبیاتی ئیمڕۆکەی ئەم زمانەدا بەکار ناهێندرێن •
٥ ـ کۆنترین فەرهەنگە لە زمانی کوردیدا •
٦ ـ کە چی ئەحمەدی بەو مەبەستە دانەنراوە کە نەوبەهاری بۆ دانراوە •
٧ ـ ئەحمەدی ، لە بارەی ووشەی کوردی‌یەوە دوو ئەوەندەی نەوبەهار دەوڵەمەندە • بەڵام بەئەندازەی ئەو ووشەی ئەوتۆی تێدا نیە کە بێ لەهەواڵی دەروونی ئادەمیزاد بکەن •
٨ ـ لەبارەی زانیاری عەرووزەوە بە سەرچاوە ناژمێرێت بەڵام زۆر سەرکەوتووانە دوو کێشی نەتەوەیی کوردی (هەشت بڕگەیی و دەبڕگەیی) خستۆتە سەرکاغەز •
٩ ـ نزیکەی سەدساڵێك لە نەوبەهار تازەترە •

ئیتر ئەگەرچی هەردوو فەرهەنگ پێویستی‌یان بەلێکدانەوەی فراوانترەوە هەیەو ، رەنگ‌بێ دەرحەقیانەوە بیرو ڕای ناڕەوام دەربڕیبێ • دەڵێم لەگەڵ ئەم کەمی‌و کورتی‌یەش،هیواداری ئەوەم کە خوێنەرانی کوردم پێیانەوە ناساندبن و خولیای خوێندنەوەی ئەم دووفەرهەنگەیان بکەوێتە سەرو ، سوودێك لەم دووگەنجینە بەهادارەی زمانە شیرینەکەمان وەربگرن •

سەرچاوەکان

بە کوردی :

١ ـ نەوبەهار — ئەحمەدی خانی
٢ ـ ئەحمەدی — شێخ مارفی نۆدێ
٣ ـ رسالە عزیزیە لە خواریقی ئەحمەدیە
عەزیز ئەفەندی وەسمان ئاغا (بەفارسی ئیملای کردووە)و پیرەمێرد کردوویەتە کوردی (سلێمانی) •
٤ ـ تاریخی سلێمانی و وولاتی — موحەممەد ئەمین زەکی
٥ ـ مێژووی ئەدەبی کوردی — عەلائوددین سەجادی

بەعەرەبی :

١ ـ خلاصة تاریخ الكرد والكردستان — محمد امين زكی تعریب محمد علی عوني (قاهرة)
٢ ـ العراق : عام ١٨٢٠ — كلوديوس جيمس ريچ : تعريب بهاءالدين نوری (بغداد)
٣ ـ توضیح العروض — أميل جورج عبيد (حلب)
٤ ـ فن الشعر — ارسطاليس : ترجمة الدكتور عبد الرحمن بدوی (قاهرة)

بە ئینگلیزی :

1 — An InTreduсTion To PoeTry : Jacob—Korg.
2 — KURDS, TURKS, AND ARABS: C.J EDMONDS.

فەرهەنگەکان :

١ ـ المنجد : (عربي–عربي) ـ الاب لويس معلوف ·
٢ ـ مختار الصحاح : (عربي ـ عربي) محمد بن ابي بكر الرازي
٣ ـ القاموس العصري (انكليزي ـ عربي) الياس انطوان الياس·
٤ ـ فرهنگ عميد (فارسي ـ فارسي)ـ حسن عميد ·
٥ ـ TAUFiQ WAHby AND C.J. EDMONDS
A' KURDISH'—ENGLISH DICTIONARY .

پێــرســت

چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان / هەولێر

ژمارەی سپاردن بە کتێبخانەی نیشتمانی (١٥١٨) سالی ١٩٨٥

راست کردنەوەی ووشە چەوتەکان

لاپەڕ	دێڕ	ڕاستەکەی
١	١	تێبینی
٣	٩	(حەمزە)
٦	١١	هۆنراوە
٩	١٦	سێزدەهەمی
١٢	٥	(مترادف) وەهاتوە
١٣	١٢	رُبَّ ، ربَّما
١٤	٢٢	دەلاقـە
١٥	٨	تراب
١٦	٩	ئـەم
١٨	١٢	تراخی
٢١	٦	بعقاب
٢٧	١٤	موتەقاریبی
٣٤	٢١	فاعلات
٣٥	١٣	القطعة
٣٦	١٧	مخبون
٤٠	٥ ، ١٥	(٣٦) ، (٣٧)
٤٤	١٧	خامەی
٤٨	٥	یك
٥٦	١٤	هێزم
٦٠	١	وسنة

رسالتـــان معجميتـــان

عربيـــــة ـ كرديـــــة

١ ـ رسالة نوبهار للشاعر الكبير احمدي خاني (١٦٥٠ـ١٧٠٦)

(اقدم قاموس واقدم مصدر لعلم العروض في اللغة الكردية)

٢ ـ رسالة الاحمدية للعالم الشيخ معروف نودى ١٧٥٣ ـ ١٨٣٧

دراسـة ومقارنة

علي فتاح دزەيي

السعر (٥٠٠) فلس

رقم الايداع في المكتبة الوطنية (١٥٦٨) لسنة ١٩٨٥

مطبعة الثقافة والشباب / اربيل   ت ٢٢٦٥٨